

ARCHAEOLOGIA BELGICA

237

DIRK CALLEBAUT

HET OUD KASTEEL TE PETEGEM

I

DE KAROLINGISCHE CURTIS EN HAAR ONTWIKKELING TOT DE XIIde EEUW

BRUSSEL

1981

HET OUD KASTEEL TE PETEGEM

I

DE KAROLINGISCHE CURTIS EN HAAR ONTWIKKELING TOT DE XIIde EEUW

ARCHAEOLOGIA BELGICA

Dir. Dr. H. Roosens

Studies en verslagen uitgegeven door de
Nationale Dienst voor Opgravingen
Jubelpark 1
1040 Brussel

Etudes et rapports édités par le
Service national des Fouilles
Parc du Cinquantenaire 1
1040 Bruxelles

© Nationale Dienst voor Opgravingen

D/1981/0405/5

ARCHAEOLOGIA BELGICA

237

DIRK CALLEBAUT

HET OUD KASTEEL TE PETEGEM

I

DE KAROLINGISCHE CURTIS EN HAAR ONTWIKKELING TOT DE XIIde EEUW

Fig. 1. Situatiekaart.

Het site waarvan L. Mills^(*) en M. Hoesbeke^(*) het historisch belang aantoon-
den, is ingeplant op de westelijke rand van het Scheldeallevium, in een lichte

^(*) L. Mills, *Enneus during the 9th c.*, in: *Les sites archéologiques de l'Europe 974-1974*, Oude-
markt, 1974, 11-13, 19-20.

^(*) M. Hoesbeke, *De parochie te Petegem-lez-Wortegem*, in: *Aantekeningen en studies quæstio-
nis, Hand. Geschied- en Oudheidk. K.*, Brussel XVIII, 1975, 223-241.

BRUSSEL

1981

INLEIDING

Op de linkerhelling van de Scheldevallei ligt, ten zuidwesten van Oudenaarde, het dorp Petegem. Het landschap wordt er gekenmerkt door de brede alluviale valleibodem van de Schelde waaraan een zacht oplopend gebied paalt dat landinwaarts door een vrij stijle helling begrensd wordt. De huidige dorpskom is ongeveer 1,1 km van de Schelde verwijderd en ontwikkelde zich op het zandleemdek van het licht stijgend gebied tussen de alluviale gronden en de hoogrand. Historische bronnen duiden echter aan dat de dorpskern zich pas vanaf de XIIIde eeuw rond de parochiale Sint-Martinuskerk vormde. Voorheen bevond de kerk zich immers in de burcht van de heren van Petegem. De ligging van die versterking is te identificeren met een plaats (fig. 1) op de linkeroever van een thans afgesneden Scheldemeander, 't Oud Kasteel genaamd.

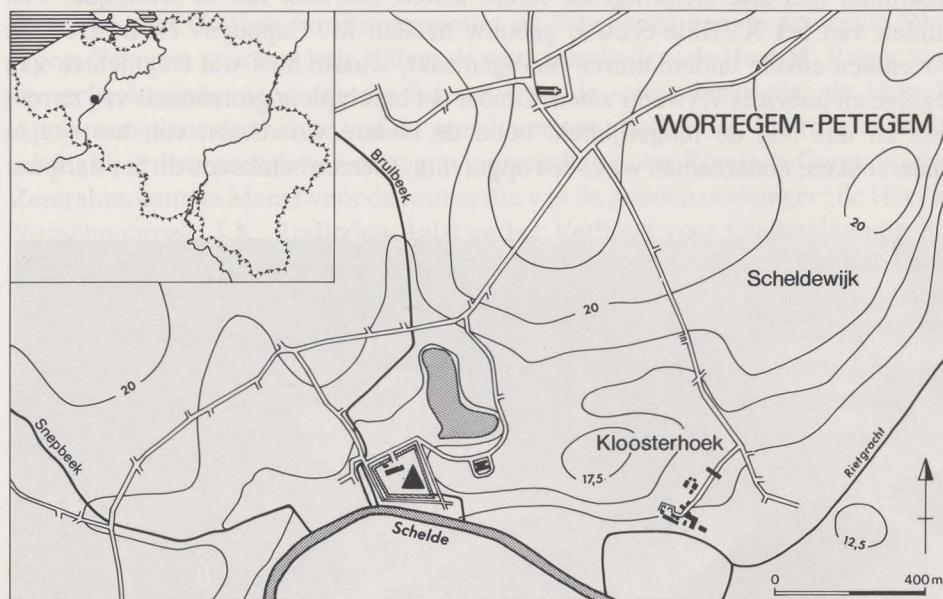

Fig. 1. Situatiekaart.

Het site waarvan L. Milis⁽¹⁾ en M. Hoebeke⁽²⁾ het historisch belang aantoon- den, is ingeplant op de westelijke rand van het Scheldealluvium, in een lichte

¹ L. MILIS, *Ename duizend jaar? . Uit het rijke verleden van Ename 974-1974*, Oude- naarde, 1974, 11-13, 19-20.

² M. HOEBEKE, *De proosdij te Petegem-aan-de-Schelde. Aantekeningen en status questio- nis*, *Hand. Geschied.- en Oudheidk. Kring Oudenaarde XVIII*, 1976, 223-241.

depressie tussen 2 geprononceerde topzones van een pleistocene zandleemrug. Het ligt tussen 2 beken gevat. Ten westen mondt de Snepbeek in de Schelde uit en ten noordoosten bevindt zich het dal van de Brulbeek. Oorspronkelijk vloeide die beek zoals de met verspoeld materiaal opgevulde vallei nog getuigt, langs de noordflank van de zandleemrug. Waar de huidige Brulbeek ten westen van 't *Oud Kasteel* in de Schelde vloeit, is de beekbedding kunstmatig gegraven.

Van de middeleeuwse versterking is niets meer in opstand gebleven. Het site wordt enkel nog omgord door een trapeziumvormige gracht (fig. 2) waarbinnen een gebouw staat, dat uit de XVIIIde eeuw dateert. In 1972 begonnen M. Cappuyns en L. Duward op het door deze gracht omsloten terrein te graven. M. Rogge bracht ons op de hoogte van hun werkzaamheden. Bij een bezoek ter plaatse stelden we vast dat parallel aan de gracht goed bewaard gebleven funderingen van een XIIIde-eeuwse burcht werden vrijgelegd. Het betrof gedeelten van de zuidelijke weermuur met drie uitspringende torens alsook een stuk van de westzijde. Ten zuiden van het XVIIIde-eeuwse gebouw hadden M. Cappuyns en L. Duward bovendien enkele oudere muren blootgemaakt, waarin heel wat fragmenten van tegulae en imbrices verwerkt zaten. Omdat het burchtplein grotendeels vrij terrein was en dus nog de mogelijkheid bood de oudere woonfasen van het site te onderzoeken, ondernamen we er een opgraving. Meteen betekende dit het startpunt

Fig. 2. Algemeen zicht vanuit het zuiden op het *Oud Kasteel*.

van een door de Nationale Dienst voor Opgravingen opgezet onderzoeksprogramma naar de middeleeuwse bewoning en verdediging in de Scheldevallei.

Van 1976 tot 1979 hielden we vier opgravingscampagnes. Het *Oud Kasteel* bleek een archeologisch rijk site te zijn, waarin de evolutie van een Karolingische *curtis* naar een XIIIde-eeuwse burcht besloten lag. In onderhavige publikatie beschrijven we de bewoningsgeschiedenis van de nederzetting, gaande van de Karolingische tijd tot de XIIde eeuw. De XIIIde-eeuwse versterking komt in het tweede rapport aanbod. Een opvallend kenmerk van het site vóór de oprichting van de burcht in de XIIIde eeuw, is zijn zonering in een woongedeelte (fig. 2, I; pl. I) en een begraafplaats (fig. 2, II; pl. I). De ontwikkelingsfasen van de nederzetting zullen we dan ook per sector behandelen.

Verscheidene personen en instellingen verleenden hun medewerking aan het archeologisch onderzoek van het *Oud Kasteel*. Graag danken we de Heer A. de la Croix d'Ogimont, eigenaar van het terrein, voor de bereidwillige toestemming tot opgraven; het College van Burgemeester en Schepenen van de gemeente Wortegem-Petegem voor hun hulp tijdens de werkzaamheden; de Heer M. Rogge voor de archeologische gegevens die hij ons over de streek bezorgde; de Heer F. Appelmans voor de analyse van de grondmonsters; collega A. Matthys voor zijn advies bij de interpretatie van de opgravingsresultaten; het Römisch-Germanisches Zentralmuseum te Mainz voor de restauratie van de gouden oorhanger; de Heer R. Vanschoubroek, J.K. Terlinden-Aalst en het Verbond voor Oudheidkundig Bodemonderzoek in Oost-Vlaanderen met in het bijzonder de Heer A. De Belie voor de waardevolle medewerking op het veld; de Heer M. Coppens voor de uitwerking van de reconstructietekeningen en Mevrouw F. Piette-Rouloux voor het keurig tekenwerk. Ten slotte zijn we nog een speciaal woord van dank verschuldigd aan Dr. H. Roosens voor zijn kritische opmerkingen bij de lectuur van het manuscript en aan onze vriend L. Milis voor de prettige en gewaardeerde samenwerking wat het historisch gedeelte van de publikatie betreft.

HET ARCHEOLOGISCH ONDERZOEK

HET WOONGEBIED

Ten zuidwesten van het XVIIIde-eeuwse kasteel bleef nog een gedeelte van het oorspronkelijk woonterrein (fig. 2, I; pl. I) bewaard. Het ligt als 't ware geprangd tussen de Scheldeoever en de valleirand van de Snepbeek.

Eerste fase

In zone A vonden we sporen terug van een houten gebouw (pl. I, A; pl. III, A). Het was opgetrokken met ronde stammen waarvan men de voet vlak afgekapt had. Het loopvlak van het gebouw (pl. II, 1), op sommige plaatsen bewaard, was lichtgrijs. Ten westen van areaal A bevond zich een ronde haardplaats (pl. III, 1) met een diameter van 0,80 m. Deze haardput maakt duidelijk dat we met een woonhuis te maken hebben. Voor zover in de paalgaten een alignement te herkennen is, zou dit gebouw west-oost gericht zijn. De onduidelijke relatie tussen de ligging van de haard en de schikking van de palen alsmede het feit dat verschillende paalkuilen (pl. II, 2) elkaar oversnijden, wijst erop dat in de woning meer dan 1 bouwphase te onderkennen is.

Ten zuidoosten van het woonhuis bevinden zich een negental paalgaten (pl. II, 3; pl. III, 2-10) die rechthoekig of vierkantig gekapt zijn. Hun vulling, hoewel homogener, lijkt op die van de palen van het woonhuis. De paalkernen zijn echter kleiner en minder diep zodat het hier om een secundair gebouw gaat. Veel meer dan een palenrij die west-oost gericht is, kan men van de plattegrond echter niet meer herkennen. In hetzelfde alignement zijn later nog andere palen (pl. III, 14-16) ingeplant.

Deze oudste bewoningsfase is op basis van het vondstenmateriaal niet te dateren. Naast enkele nietszeggende grijze wandscherven, troffen we slechts 1 randprofiel van een kogelpot (fig. 5, 1) aan. We dienen ons dan ook te richten naar de volgende occupatie die, naar we aannemen, in IXA een aanvang neemt. Vermits men voor de normale levensduur van een houtconstructie 30 tot 35 jaar aanvaardt³) en het woonhuis zeker twee bouwfasen kende, mogen we deze eerste bewoningsperiode van het site tot de VIIIste eeuw laten teruggaan.

³ G. DE BOE-F. LAUWERS, *Een inheemse nederzetting uit de Romeinse tijd te Oelegem*, Arch. Belg. 228, 1980, 28, 30.

Tweede fase

Zaal B

Op de plaats van het houten woonhuis werd een gebouw (fig. 6, I; pl. I, B; pl. III, B) opgericht dat noord-zuid georiënteerd is. De grondvesten (pl. II, 4) zijn 0,85-0,90 m breed en ca. 1 m diep. Het fundament bestaat uit Doornikse kalkstenen die onderaan op elkaar gestapeld werden (fig. 3, 1) en bovenaan in mortel (fig. 3, 2) gebed zijn. Daar het grootste gedeelte van dit gebouw onder het XVIIIde-eeuwse kasteel verborgen zit, legden we slechts de zuidzijde (l. : 10,90 m) volledig bloot, verder een kort stukje van de oostmuur (l. : 4,85 m) en een gedeelte van de westkant waarvan de totaal gekende lengte, met enkele sonderingen in het kasteel zelf, 15,40 m bedraagt.

Fig. 3. Zuidwesthoek van zaal B waartegen westelijke funderingsmuur van vertrek D aanleunt.

Tegen de binnenzijde van de west- en oostmuur lagen 4 funderingsblokken (fig. 6, 1; pl. III, 11) van in zand gebedde Doornikse kalkstenen. Ze zijn ongeveer 0,64-0,75 m op 0,60-0,70 m groot en tot 0,30 m diep ingezet. Langs de westmuur bedraagt hun onderlinge afstand van hart tot hart 1,60 en 1,80 m. Blijkbaar gaat het hier om resten van muurpijlers die gelijktijdig met de muren opgetrokken werden

vermits de funderingstechniek dezelfde is. Binnenin het gebouw legden we nog een gedeelte van een kalkmortelvloer (pl. II, 5; pl. III, 12) vrij waarboven zeer fragmentarisch enkele grijsbruine woonlagen bewaard waren.

Hoewel we de juiste lengte van de langsgevels niet kennen, is het toch klaar dat het hier een zaal betreft. De grondvesten zijn voor vakwerk te stevig uitgewerkt, zodat de opstand volledig in steen moet geweest zijn. Ook de aanlegdiepte van de pilasters verraadt dat ze in steen werden opgetrokken. Voor de reconstructie van de bovenbouw verwijzen we naar onze bespreking van kamer D en voor de datering van de zaal naar *Grubenhaus C*, want met de archaeologica uit de loopvlakken boven de mortelvloer kunnen we de periode waarin het gebouw tot stand kwam, niet omschrijven.

Grubenhaus C

Op 4 m ten zuidoosten van zaal B groeven we een *Grubenhaus* op (pl. I, C; pl. III, C). Stratigrafisch behoort dit gebouw tot dezelfde bewoningsfase als de zaal: het doorsnijdt paalkuil 16 (pl. III, 16) en wordt zelf oversneden door constructie E (pl. I, E; pl. IV, E) die samen met vertrek D (pl. I, D; pl. IV, D) tegen de zaal aangebouwd werd. De hutkom heeft een rechthoekig grondplan van ca. 6,40 bij 3,80/3,55 m. De lengteas is west-oost gericht. T.o.v. het oorspronkelijk maaiveld is de kuil ongeveer 0,85 m diep uitgegraven. De bodem waarop resten van een loopvlakje liggen, werd goed horizontaal gehouden. Langs de smalzijden zijn telkens 3 paalkuilen gegraven waarin ronde stammen van ca. 0,30-0,35 m dikte neergelaten zijn. Ook langs de zuidzijde bevond zich, een halve meter over het midden, een paal. Vermoedelijk heeft men aan de noordzijde eveneens een paal ingeplant, maar zit die verscholen in het banket tussen de twee sleuven. In totaal werden vier palen vervangen. Toen het *Grubenhaus* buiten gebruik was, heeft men de kuil met leem, zand, stenen en tegulaefragmenten gedicht.

Voor de reconstructie van het bovengronds gedeelte van de hutkom (fig. 4) is het duidelijk dat de palen — vermoedelijk gaffelstammen — in hoofdzaak een dragende functie hebben: de twee middenste palen schraagden de nok, terwijl de zes wandstijlen de dekbalken droegen. Over nok en dekbalken liggen dan sparren. Vermits de twee nokzuilen t.o.v. de hoekposten inspringen, mogen we aannemen dat op het gebouw een schilddak lag. Tot hoever reikten de dakvlakken? Om dit uit te maken mag vooreerst niet uit het oog verloren dat het vloerniveau zich onderaan de kuil bevond. Hiervoor pleiten de horizontaliteit van de kuilbodem en het loopvlakje. Verder vonden we nergens sporen van een wandstructuur terug zomin als van de vulaarde waarmee men de gaping tussen kuil en wand dichtte. De kuilwand zelf bakende bijgevolg de binnenruimte af. Wil men in dergelijk geval de kuilbodem niet in een modderpoel herschapen zien bij sterke regenval, dan moet het dakvlak over de dekbalk uitkragen tot op de grond.

Voor de datering van het *Grubenhaus* beschikken we over vondstenmateriaal uit de opvullingslagen. Hoofdzakelijk gaat het om kleine scherven reducerend

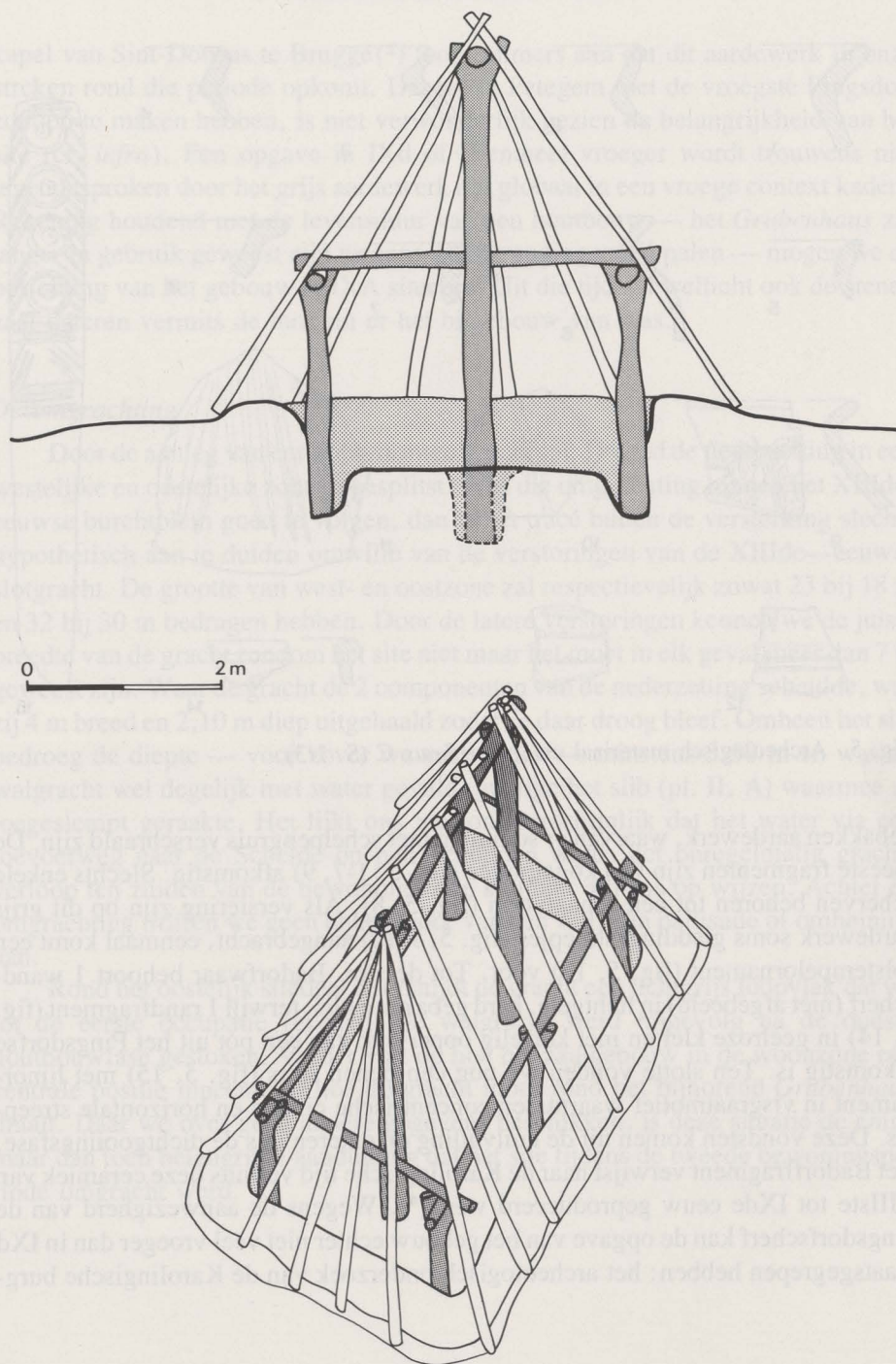

Fig. 4. Reconstructietekening van Grubenhaus C. Axonometrisch perspectief vanuit het zuidwesten.

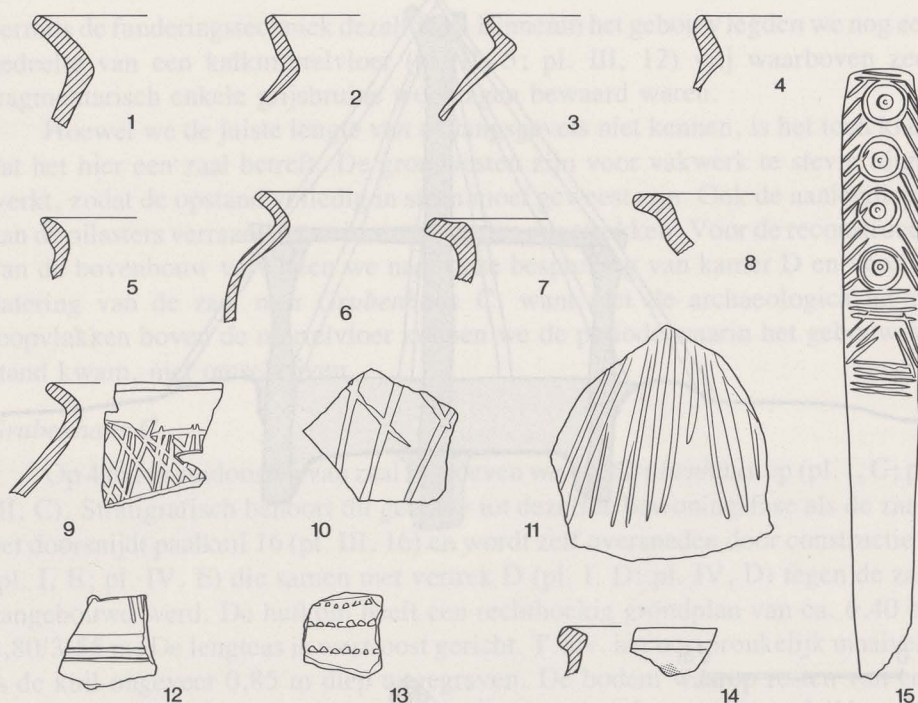

Fig. 5. Archeologisch materiaal uit *Grubenhaus C* (S. 1/3).

gebakken aardewerk, waarvan er sommige met schelpengruis verschaald zijn. De meeste fragmenten zijn van kogelpotten (fig. 5, 1-7, 9) afkomstig. Slechts enkele scherven behoren tot een schaalvorm (fig. 5, 8). Als versiering zijn op dit grijs aardewerk soms gladdingsstreepjes (fig. 5, 9-12) aangebracht, eenmaal komt een rolstempelornament (fig. 5, 13) voor. Tot de zgn. Badorfwaar behoort 1 wand-scherf (niet afgebeeld) in lichtgele, hard gebakken klei, terwijl 1 randfragment (fig. 5, 14) in geelroze klei en met korrelig oppervlak van een pot uit het Pingsdorfse afkomstig is. Ten slotte vonden we nog een benen spits (fig. 5, 15) met lijnornament in visgraatmotief waartussen concentrische cirkels en horizontale streepjes. Deze vondsten komen uit de kuilvulling en dateren dus de dichtgooiingsfase. Het Badorffragment verwijst naar de Karolingische tijd vermits deze ceramiek van VIIIste tot IXde eeuw geproduceerd werd⁽⁴⁾. Wegens de aanwezigheid van de Pingsdorfscherf kan de opgave van het gebouw echter niet veel vroeger dan in IXd plaatsgegrepen hebben: het archeologisch onderzoek van de Karolingische burg-

⁴ W. JANSSEN-A.B. FOLLMANN, *Zweitausend Jahre Keramik im Rheinland, Katalog*, 1972, 15.

kapel van Sint-Donaas te Brugge⁵) toont immers aan dat dit aardewerk in onze streken rond die periode opkomt. Dat we te Petegem met de vroegste Pingsdorf zouden te maken hebben, is niet verwonderlijk gezien de belangrijkheid van het site (cf. *infra*). Een opgave in IXd of eventueel vroeger wordt trouwens niet tegengesproken door het grijs aardewerk dat globaal in een vroege context kadert. Rekening houdend met de levensduur van een houtbouw — het *Grubenhause* zal langer in gebruik geweest zijn wegens de vervanging van 4 palen — mogen we de oprichting van het gebouw in IXA situeren. Uit die tijd zal wellicht ook de stenen zaal dateren vermits de hutkom er het bijgebouw van was.

De omgrachting

Door de aanleg van een achtvormige gracht (pl. I) werd de nederzetting in een westelijke en oostelijke zone opgesplitst. Was die omgrachting binnen het XIIIde-eeuwse burchtplein goed te volgen, dan is het tracé buiten de versterking slechts hypothetisch aan te duiden omwille van de verstoringen van de XIIIde-eeuwse slotgracht. De grootte van west- en oostzone zal respectievelijk zowat 23 bij 18 m en 32 bij 30 m bedragen hebben. Door de latere verstoringen kennen we de juiste breedte van de gracht rondom het site niet maar het moet in elk geval meer dan 7 m geweest zijn. Waar de gracht de 2 componenten van de nederzetting scheidde, was zij 4 m breed en 2,10 m diep uitgehaald zodat ze daar droog bleef. Omheen het site bedroeg de diepte — voor zover we vaststelden — minstens 3,50 m en was de walgracht wel degelijk met water gevuld, getuige het slib (pl. II, A) waarmee ze toegeslempd geraakte. Het lijkt ons niet onwaarschijnlijk dat het water via een toevoerweg naar de Schelde op peil gehouden werd: het onregelmatig grachtverloop ten zuiden van de bewoningszone kan hier althans op wijzen. Achter de omgrachting troffen we geen enkel spoor van een wal, een pallisade of omheining aan.

Rond het oostelijk sitedeel doorsnijdt de gracht een lichtgrijs loopvlak dat we tot de eerste occupatie rekenen: de walgracht werd bijgevolg na de oudste houtbouwfase gestoken. Verder valt op hoe het zaalgebouw in de woonzone een centrale positie inneemt en hoe de gracht mooi rond het bijhorend *Grubenhause* draait. Daar we over geen andere gegevens beschikken, is deze situatie de enige maar dan toch belangrijke aanduiding dat het site tijdens de tweede bewoningsperiode omgracht werd.

⁵ J. DE MEULEMEESTER-A. MATTHYS, *Vroeg-middeleeuwse sporen op de burg te Brugge*, Arch. Belg. 226, 1980, 13-14.

Fig. 6. Algemeen zicht vanuit het zuiden en het oosten op de grondvesten van de zaal (I) en de kamer (II).

Derde fase

Kamer D

Tegen de zaal ligt een vertrek (fig. 6, II; pl. I, D; pl. IV, D) waarvan het fundament (br.: 0,70-0,75 m) uit een met mortel gekit mengsel van Doornikse kalksteen, tegulae- en imbricesfragmenten (fig. 3, 3) bestaat. De naad tussen beide gebouwen en het verschil in funderingstechniek bewijzen dat het om een aanbouw gaat. Langs de binnenkant van west- en oostgevel bevinden zich opnieuw funderingsblokken van muurpijlers, 0,85-1,15 m op 0,56-0,70 m groot (fig. 6, 2; pl. IV, 1). Van hart tot hart zijn ze ongeveer 2,50 m van elkaar verwijderd. Buitenaan de westgevel van het ganse gebouw troffen we 4 paalkuilen (pl. III, 13; pl. IV, 5) aan waarin zich paalkernen van 40 tot 50 cm dikte aftekenden. Hoogstwaarschijnlijk betreft het hier sporen van steigerwerk.

Deze aanbouw is wel bijzonder van structuur. Zo komen er binnenin parallel aangelegde rijen stenen (fig. 6, 3; fig. 7, B1; pl. IV, 2) voor. Ze zijn 30-40 cm breed en liggen ca. 8 tot 20 cm van elkaar. Op één plaats waren nog 2 steenlagen zonder gebruik van mortel opeengestapeld. Niettegenstaande ernstige verstoringen door o.a. latere bouwwerken (fig. 6, 5-6) is toch nog op te maken dat de steenrijen niet tot de binnenwanden van het vertrek doorlopen maar er ongeveer 0,75-1,10 m van verwijderd zijn. Verder vertoont de zuidelijke gevelzijde, in de as van de kamer, een onderbreking van ca. 1,25 m. Er sluiten 2 kuilen bij aan. Eén ligt binnen het gebouw (fig. 6, 4; pl. IV, 3), meet binnenwerks 3,40 bij 0,90 m en is 65 cm diep (fig. 7, B2; pl. II, 8) t.o.v. de begane grond uitgegraven. De wanden zijn in Doornikse kalksteen opgemetst. Hierop is de aanzet van een koepel (fig. 7, D) bewaard gebleven, de schuingeplaatste stenen waren met leem bestreken. De kuil was gevuld met afbraakmateriaal (fig. 7, A) w.o. talrijke brokstukken van tegulae en imbrices. Onderaan bevond zich rond de muuropening een aslaag (fig. 7, C). De stenen waren er rood verkleurd, hier lag blijkbaar een vuurhaard. In het verlengde van de gemetste uitdieping is een tweede kuil (pl. II, 9; pl. IV, 4) gestoken, waarvan de juiste afmetingen door latere verstoringen niet meer te bepalen zijn.

Pogen we thans de verschillende bouwonderdelen van de zaal en de kamer te identificeren en te reconstrueren (fig. 8). In geen van beide plaatsen vonden we binnenpalen terug, wat vooral voor vertrek D begrijpelijk is gezien de centraal gelegen uitdieping. Was de kamer dus zeker eenbeukig dan geldt dit naar alle waarschijnlijkheid ook voor de zaal: vertrek D is een aanbouw en de enige steunpunten binnenin nl. de muurpijlers, komen ook in het zaalgebouw voor. De ligging van die pijlers tegen de langszijden van het gebouw wijst erop dat ze met het opvangen van de dakdruk verband houden. De overspanning van de eenbeukige binnenruimte bedraagt van muur tot muur 9,20-9,40 m. Als plaatselijke verzwaringen van de langsgevels verkleinen de pijlers die overspanning met ongeveer 1,30 m en helpen ze het gewicht van het dakgebinte mee opvangen. In Vlaanderen

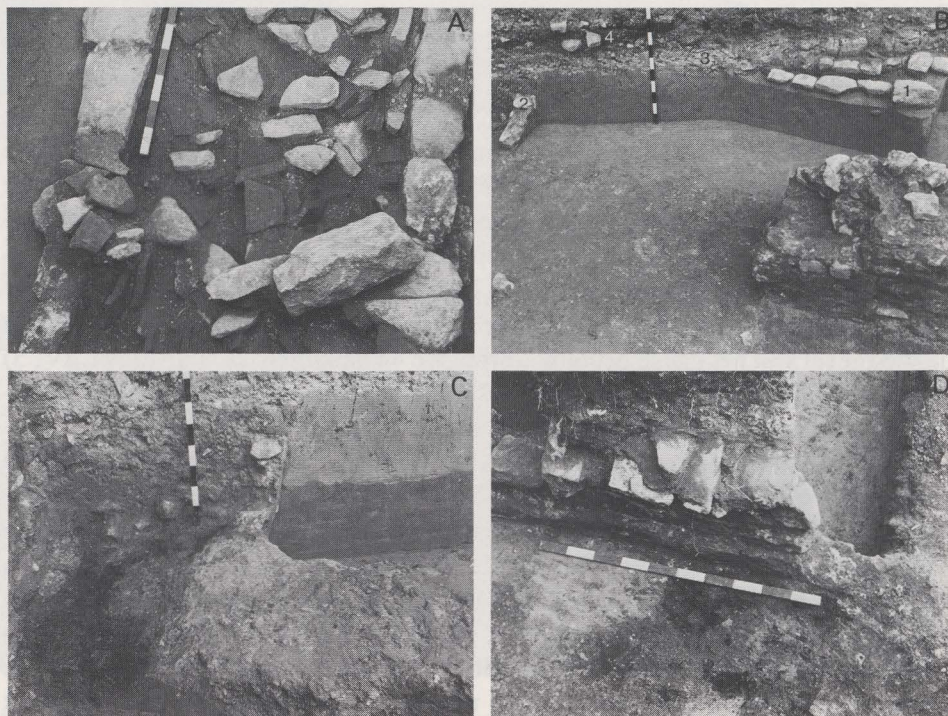

Fig. 7. Detailopnamen van het verwarmingsselement.

en omliggende gaan de oudst gekende dakkappen tot de XIde eeuw terug⁽⁶⁾. Ze bestaan uit achter elkaar geplaatste keperspanten. Dit zijn driehoekige eenheden gevormd door een horizontale trekbalke waarop 2 schuingeplaatste kepers rusten. Ter versteviging van het geheel worden tussen de kepers hanebalken aangebracht. Gordingen op de spanten komen bij de vroegst gekende kapconstructies niet voor. Wegens de eenvoudige vormgeving mogen we aannemen dat ook het dakgebinte op de zaal en de kamer in deze techniek uitgewerkt werd. De muurpijlers kunnen de sporendriehoeken niet rechtstreeks geschraagd hebben: hun tussenafstanden zijn te groot en bovendien liggen er pijlers schuin tegenover elkaar. Ze moeten bijgevolg steunpunten van blinde bogen geweest zijn, die aan de muren voorgemetseld waren en het bovenliggend muurwerk ondersteunen. De keperspanten konden dan onafhankelijk van de ligging van de rechtstanden, op het bovenste verbreed steunvlak, naast elkaar geplaatst worden. Tevens spaarde men heel wat steenmateriaal uit en werd de gestrengheid van het muurvlak doorbroken door het lijnenspel van de bogen. Een mooi voorbeeld hiervan biedt de Westgotische *aula regia* bij Lino

⁶ H. JANSE-L. DEVLIEGHER, Middeleeuwse bekappingen in het vroegere graafschap Vlaanderen, *Bull. Kon. Comm. v. Mon. en Landsch.* XIII, 1962, 312, 315-317, 373.

(Asturië, Spanje), die vermoedelijk uit de VIIIste eeuw dateert en in 848 tot kerk gewijd werd, de *Sta. Maria de Naranco* (7). Zowel op beneden- als bovenverdieping zijn blinde bogen aan het muurwerk voorgeplaatst.

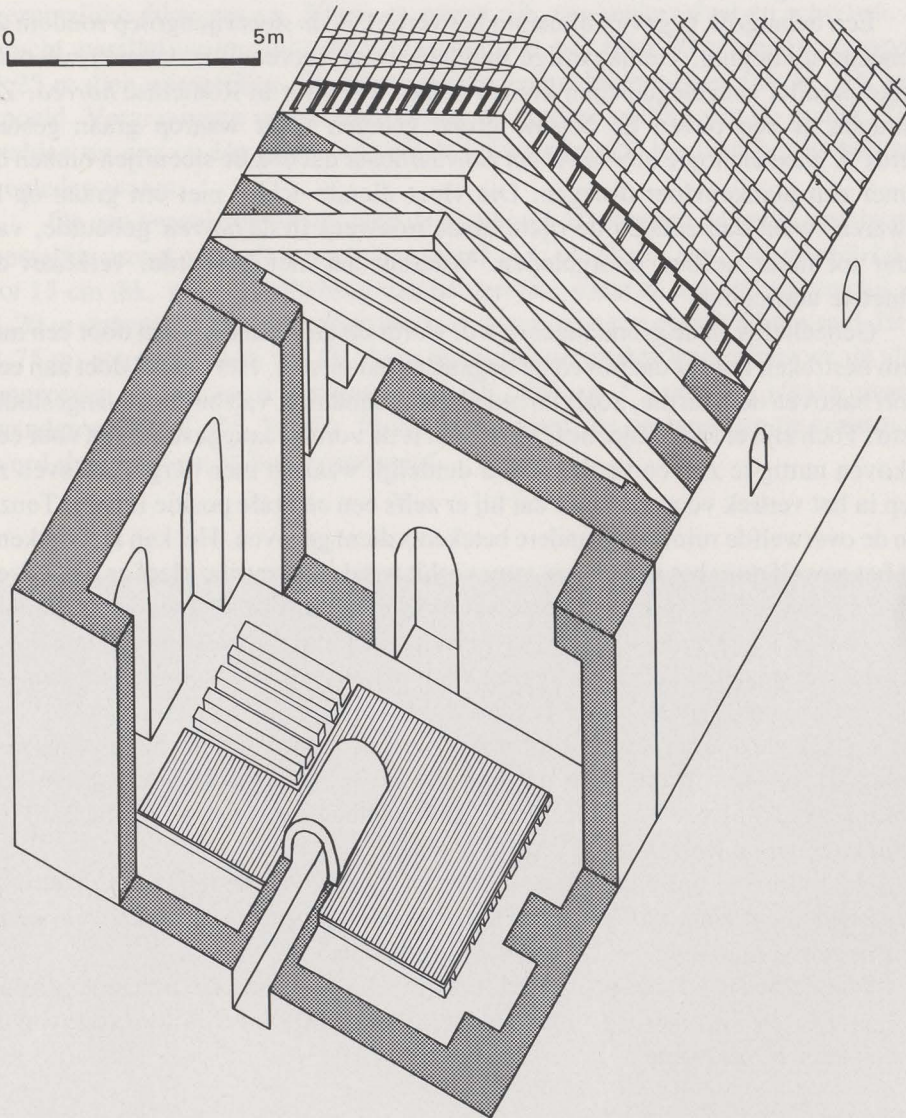

Fig. 8. Reconstructietekening van het residentieel gebouw. Axonometrisch perspectief vanuit het zuidoosten.

⁷ J. PYOÂN, *Summa Artis. Historia general del Arte VIII*, Madrid, 1966, 437-444.

In en rondom de steenbouw lagen talrijke tegulae- en imbricesfragmenten. De dakkap was klaarblijkelijk met dit pantype afgedekt. Volledige stukken waren er niet bij. Naar de fragmenten te oordelen is er geen duidelijk onderscheid met de Romeinse tegulae en imbrices.

Een belangrijk gegeven binnenin het vertrek is de steenrijengroep rondom de gemetste uitdieping. Gelijkaardige middeleeuwse voorbeelden kennen we niet. Zulke parallel aangelegde rijen komen echter wel voor in Romeinse *horrea*. Zij schragen er een boven de begane grond gelegen vloer waarop graan gestort werd⁽⁸⁾. Naar analogie hiervan is het aanvaardbaar dat ook de steenrijen binnen de kamer een plankenvloer droegen. Die vloer diende echter niet om graan op te bewaren, want dan zouden de rijen, zoals trouwens in de *horrea* gebeurde, van muur tot muur hebben doorgelopen. Waarom dat niet gebeurde, verklaart de gemetste uitdieping.

Gedeeltelijk in de grond ingebouwd, wordt dit element afgedekt door een met leem bestreken koepel die boven de begane grond uitstak. Het geheel doet aan een soort bakoven denken die, zoals de brandplaats aanduidt, van buitenaf aangestookt werd. Toch zijn er twee objecties. Vooreerst is de vorm te langgestrekt om voor een bakoven nuttig te zijn en verder is niet duidelijk waarom men dergelijke oven zo diep in het vertrek vooruitschoof dat hij er zelfs een centrale positie innam. Tenzij aan de overwelfde ruimte een andere betekenis dient gegeven. Het kan niet ontkend dat het gewelf door het stoken van vuur verhit werd. De warmte bleef er niet alleen in behouden, maar kon zelfs uitgestraald worden vermits de koepelvormige afdekking voor een vergroting van het stralingsvlak instond. Op basis hiervan en mede wegens zijn opvallend centrale ligging komt het ons dan ook voor dat het hier om een verwarmingselement gaat. Tevens wordt begrijpelijk waarom men de vloer niet tot aan de muren van het vertrek doortrok maar rondom het ovengewelf aanlegde: het was in die zone dat het meest van de uitgestraalde warmte kon genoten worden. Deze bijzondere verwarmingsmogelijkheid bewijst uiteraard het residentieel karakter van deze kamer.

Het ontbreekt ons aan gegevens over de ligging van de ingangen. Wel mag aangenomen dat tussen de kamer en de zaal een deuropening gestoken was en er zich in één van de langsgevels een toegang bevond.

Wat de bouwtijd van het vertrek betreft, zijn het enkel de archaeologica uit aanbouw E, die ons hierover inlichten, want het oorspronkelijk loopvlak van de woonkamer is verdwenen.

Aanbouw E

Een houten bijgebouw (pl. I; E; pl. IV, E) waarachter zich een gracht (pl. IV, 6) bevindt, leunt tegen vertrek D aan. Het grondplan is in de wirwar van paalgoten

⁸ G.E. RICKMAN, *Roman granaries and store buildings*, Cambridge, 1971, 215, 232-233.

en kuilen (pl. IV, 7) niet meer te herstellen. Aan de hand van de bewaarde grondsporen moet de constructie zowat 7 m lang geweest zijn; ten oosten van het vertrek springt ze ongeveer 3 m uit. Opvallend zijn de twee donkerbruine loopniveaus (pl. II, 11, 12) die zich binnen het gebouw vormden. Ze hadden een gezamenlijke dikte van ca. 50 cm en waren rijk aan keukenafval en scherven. De gracht, parallel aan de zuidzijde van aanbouw E, is 2,80-3,20 m breed en ongeveer 1,25 m diep uitgestoken. Onderaan waren leemachtige laagjes (pl. II, 10) ingespoeld. Vergravingen verstoorde echter de verdere vulling van de gracht. Toch stelden we nog op één plaats vast dat de bovenvermelde loopvlakken in de gracht gegleden waren.

Op een bepaald ogenblik werd de houtbouw afgebroken en legde men binnen hetzelfde areaal een kalkmortelvloer (pl. II, 13; pl. IV, 8) aan. Het mortelvlak, 5 tot 15 cm dik, volgt de afhelling van het terrein, zodat er een niveauverschil van 1,20 m ontstaat. Waar de helling sterk is, werd over een oppervlakte van 3,10 bij 1,75 m, een rij planken (pl. IV, 9) in de mortel verwerkt. Voor zover we de vloer opgroeven, waren er 6 paalgaten (pl. IV, 10) en 2 haaks op elkaar staande wandgreppels (pl. IV, 11; fig. 9) in uitgehouwen: de opstand van de constructie werd dus opnieuw in hout uitgevoerd.

Fig. 9. Kalkmortelvloer van aanbouw E waarin 2 greppels.

Tegen de zuidgevel van de woonkamer is een kuil (pl. II, 9; pl. IV, 4) gegraven, die bij de verwarmingsoven aansluit. Blijkbaar werd van hieruit het vuur aangestookt. Vermits de haardplaats tussen het houten bijgebouw en vertrek D in ligt, was ze voor beide bruikbaar. De aanwezigheid van de haard en het feit dat de afvalkuilen en loopniveaus binnen aanbouw E veel keukenafval bevatten, maken het gewettigd hier een keuken te situeren. Het reserveren van een speciale ruimte voor keukenactiviteiten toont net als de woonkamer aan dat dit gebouw het residentieel verblijf van zeer vooraanstaande personen uitmaakte.

Het archeologisch materiaal uit loopvlakken en kuilen omvat heel wat scherpen reducerend gebakken aardewerk. Naast kogelpotten (fig. 10, 1-4, 8-9) w.o. een volledig exemplaar met lensbodem (fig. 10, 1) komen ook schaal- (fig. 10, 10) en komfragmenten (fig. 10, 11a) voor alsmede de holle steel van een pan (fig. 10, 11b). Opnieuw dienen gladdingsstreepjes soms als versiering (fig. 12, 12, 16). Een bijzondere vorm is de randscherf van een kan met aanzet van bandvormig oor (fig. 10, 15). De kern is lichtgrijs, terwijl het oppervlak donker getint en geglad is. Mogelijk mag de herkomst van dit vaatwerk in Noord-Frankrijk gezocht. Het werd o.a. naar Engeland uitgevoerd, waar men het in VIIIste- en IXde-eeuwse vondstenensembles aantroef. Fragmenten van een gelijkaardige kan vond men o.a. in Breedon-on-the-Hill⁹). Ook de roodbeschilderde ceramiek (fig. 10, 18-19b; fig. 11, 24a-24b) is vertegenwoordigd. Het oppervlak waarop oranje tot donkerbruine verfstrepen is korrelië, wat op een Pingsdorfproductie wijst. Ten slotte vonden we ook nog een spinschijfje (fig. 11, 32), een wetsteen (fig. 11, 36) in kwartsiet (determinatie E. De Hénaut-Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium), een ijzeren pijlpunt (fig. 11, 37) en een IVde-eeuwse *follis* van Constantinus I (310-312) (identificatie J. Lallemand-Penningkabinet Brussel).

Voor de datering van de keuken is er het stratigrafisch gegeven dat de loopniveaus (pl. I, E) zich over de dichtgeworpen kuil van het *Grubenhause* uitspreidden: de houten constructie werd dus pas opgetrokken nadat de hutkom in IXd of misschien zelfs vroeger opgegeven werd. Dat de oprichting nog in de IXde eeuw plaatsgreep, duidt het kanfragment aan (fig. 10, 15). Andere archaeologica zoals het kogelpottype met strak opstaande rand en eivormig lichaam (fig. 10, 2) en het oorfragment met perforatie (fig. 10, 4) passen trouwens ook in deze chronologische context. Wanneer de mortellaag gegoten werd, is op basis van het vondstenmateriaal moeilijk uit te maken. Uit de oversnijdingen van de paalgaten blijkt wel niet dat de palen meer dan één keer vervangen werden zodat de aanleg van de vloer allicht in de Xde eeuw te situeren is.

⁹ R. HODGES, Trade and urban origins in dark age England, *Ber. R.O.B.* 27, 1977, 197-198, fig. 6, 2.

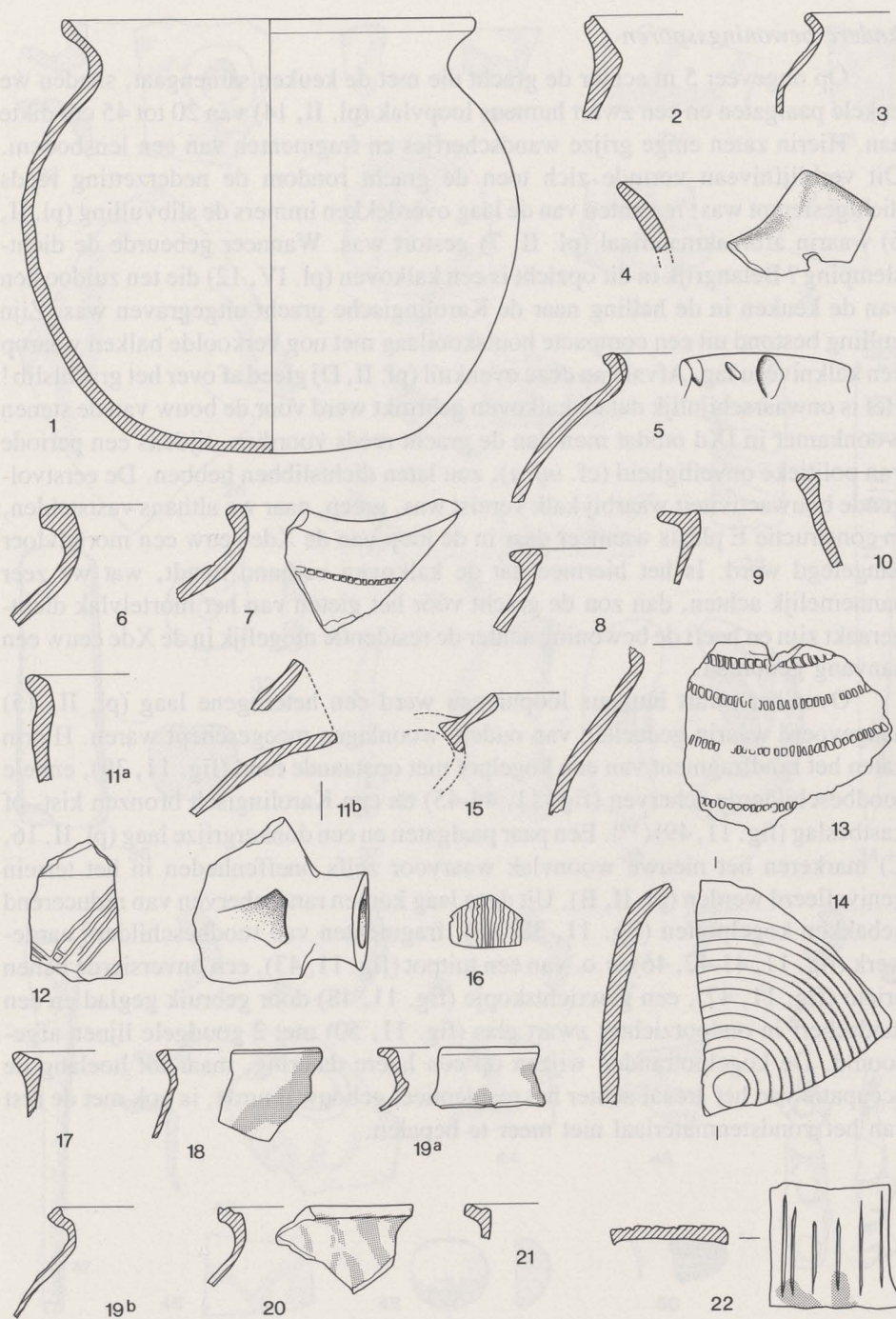

Fig. 10. Archeologisch materiaal uit het residentieel gebouw (S. 1/3).

Andere bewoningssporen

Op ongeveer 5 m achter de gracht die met de keuken samengaat, sneden we enkele paalgaten en een zwart humeus loopvlak (pl. II, 14) van 20 tot 45 cm dikte aan. Hierin zaten enige grijze wandscherfjes en fragmenten van een lensbodem. Dit verblijfniveau vormde zich toen de gracht rondom de nederzetting reeds dichtgeslempt was: restanten van de laag overdekken immers de slibvulling (pl. II, 6) waarin afbraakmateriaal (pl. II, 7) gestort was. Wanneer gebeurde de dichtslemping? Belangrijk in dit opzicht is een kalkoven (pl. IV, 12) die ten zuidoosten van de keuken in de helling naar de Karolingische gracht uitgegraven was. Zijn vulling bestond uit een compacte houtskoollaag met nog verkoolde balken waarop een kalkniveau lag. Afval van deze ovenkuil (pl. II, D) gleed af over het grachtslib! Het is onwaarschijnlijk dat de kalkoven gebruikt werd voor de bouw van de stenen woonkamer in IXd omdat men dan de gracht reeds voordien, tijdens een periode van politieke onveiligheid (cf. *infra*), zou laten dichtslibben hebben. De eerstvolgende bouwactiviteit waarbij kalk vereist was, greep, naar we althans vaststelden, in constructie E plaats wanneer daar in de loop van de Xde eeuw een mortelvloer aangelegd werd. Is het hiermee dat de kalkoven verband houdt, wat we zeer aannemelijk achten, dan zou de gracht vóór het gieten van het mortelvlak dichtgemaakt zijn en heeft de bewoning achter de residentie mogelijk in de Xde eeuw een aanvang genomen.

Over het zwart humeus loopniveau werd een heterogene laag (pl. II, 15) aangevoerd waarin gedeelten van oudere woonlagen meegeschept waren. Hierin zaten het randfragment van een kogelpot met opstaande rand (fig. 11, 39), enkele roodbeschilderde scherven (fig. 11, 44-45) en een Karolingisch bronzen kist- of kastbeslag (fig. 11, 49)¹⁰. Een paar paalgaten en een donkergrijze laag (pl. II, 16, C) markeren het nieuwe woonvlak waarvoor zelfs oneffenheden in het terrein genivelleerd werden (pl. II, B). Uit deze laag komen randscherven van reducerend gebakken kogelpotten (fig. 11, 38, 40), fragmenten van roodbeschilderd aardewerk (fig. 11, 41-42, 46) w.o. van een tuitpot (fig. 11, 43), een onversierde benen priem (fig. 11, 47), een gewrichtskopje (fig. 11, 48) door gebruik geglad en een randscherf in ondoorzichtig zwart glas (fig. 11, 50) met 2 goudgele lijnen afgezoomd. De kogelpotranden wijzen op een latere datering, maar tot hoelang de occupatie van het areaal achter het residentieel gebouw duurde, is ook met de rest van het vondstenmateriaal niet meer te bepalen.

¹⁰ T. CAPELLE, Die karolingischen Funde von Schouwen 2, *Ber. R.O.B.* 7, 1978, fig. 18, 98-99.

Fig. 11. Archeologisch materiaal uit het residentieel gebouw (23-34) en uit de verblijfniveaus ten zuiden van de residentie (38-50) (S. 1/3).

Vierde fase

De ophaarding van de woonsector

Over de dichtgeslibde gracht heen, waar het terrein reeds naar de Schelde afhelt, werd zandig leem vermengd met puin en steenslag aangestort (pl. II, 20-21, E, G). De grondopwerping (pl. I, F), die maximum 2,50 m hoog is, reikte tot waar de grachten rondom de woonsector en de begraafplaats samenkwamen. De totale oppervlakte die de ophoging in beslag nam, kennen we niet wegens de verstoringen van de XIIIde-eeuwse burcht. We onderscheiden een viertal opwerpingsfasen. Telkens zijn ze van elkaar gescheiden door een laag met dubbele faciës: humeus langs het talud en venig, waar er onderaan contact is met het grachtslib. Hoewel de uitbreidingen oostwaarts gericht waren, bleef op de scheiding tussen de woonzone en het grafveld toch nog altijd een uitdieping (pl. II, H) bestaan, die ondanks de aanstorting van afbraaklagen (pl. II, F) niet gedempt werd.

Door deze grondophoging ontstond ten zuiden van de residentie een nieuw plateau dat toeliet het bouwterrein van het site te vergroten. We troffen er geen constructieresten op aan, enkel een tweetal paalgaten. Verwonderlijk is dit niet. Vooreerst konden we slechts een beperkt gedeelte van het platform onderzoeken, verstoord als 't was door de funderingssleuf (pl. II, 22) van een XIIIde-eeuwse hoektoren en bovendien moet de top genivelleerd zijn, want nergens vonden we bovenaan enig spoor van een loopvlak terug.

De vondsten uit de humeuze laagjes langs het talud betreffen vooral aarde-werkscherven in reducerende techniek gebakken w.o. kogelpotten (fig. 12, 1-5) en kommen (fig. 12, 6-7). Merkwaardig is een randscherf (fig. 12, 8) in beigeachtige, geschilferde klei waarvan het oppervlak met bruingele glazuur overtrokken is. Het herkomstgebied van deze waar is ons onbekend. Het roodbeschilderd vaatwerk (fig. 12, 9-10) is donkergrauw getint terwijl de verfstippen violetkleurig zijn. Ten slotte vonden we ook nog een benen priem (fig. 12, 11). De kogelpotten met

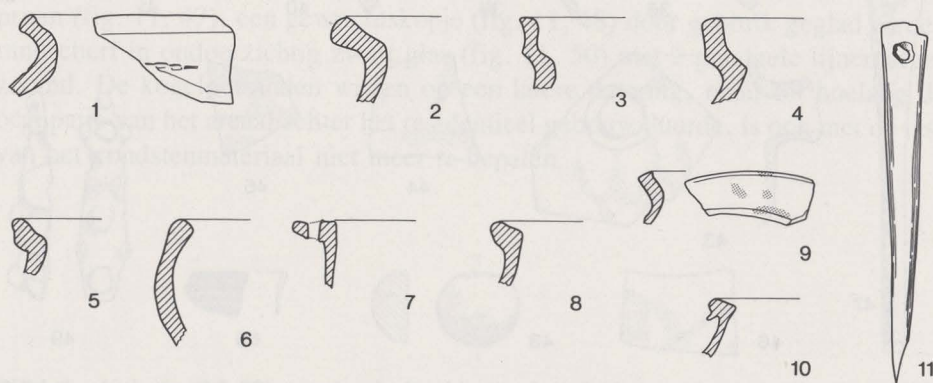

Fig. 12. Archeologisch materiaal uit de grondophoging (S. 1/3).

bandvormige rand komen in XIIde-eeuwse contexten voor⁽¹¹⁾. Vermits de Pingsdorfceraamiek vermoedelijk in 't begin van de XIIIde eeuw verdwijnt⁽¹²⁾, kwam de opwerping die toch 4 uitbreidingsfasen kende, zeker in de XIIde en waarschijnlijk zelfs reeds in de XIde eeuw tot stand.

Het residentieel gebouw

Wanneer men de grondophoging aanbracht, bestond de houten aanbouw niet meer: de opwerpingslagen doorsnijden de mortelvloer met het erboven liggend niveau van lemig zand, stenen en mortelbrokken (pl. II, 19). Wat de kamer betreft, brak men op een bepaald ogenblik het verwarmingselement en de steenrijengroep grotendeels uit en werd de binnenruimte met lemig materiaal, stenen, tegulae- en imbricesfragmenten genivelleerd (pl. II, 17; fig. 7, B3). Wanneer dit gebeurde, kunnen we niet meer achterhalen.

Dat het stenen gebouw ook na de ophaarding van de woonsector in gebruik bleef, is af te leiden uit de archaeologica in het loopvlak boven de mortelvloer van de zaal. Behalve enkele grijze scherven w.o. met rolstempelversiering (fig. 10, 13), bevatte deze laag vooral roodbeschilderde waar (fig. 10, 20-22; fig. 11, 23, 24c-31). De kleur van de klei varieert van beige naar roosachtig. De oranje tot donkerbruine verfstrepen zijn op 2 scherven (fig. 11, 25, 27) als aaneengeregen lussen aangebracht. Dit versieringsmotief vindt men in latere vondstensembles terug zoals op de *Senecaberg* te Vilvoorde, waar het in XIIA gedateerd wordt⁽¹³⁾. Het is dan ook een aanwijzing dat het residentieel gebouw tot in de XIIde eeuw in functie bleef. Vermelden we nog dat uit het woonniveau van de zaal een benen voorwerp met puntig uitsteeksel (fig. 11, 33) komt, dat voor het vlechten van touwen kan gediend hebben⁽¹⁴⁾.

Een brand betekende het einde van de residentiële woning. Dit getuigt de aslaag (pl. II, 18) die we overal in de woonkamer en gedeeltelijk ook in de zaal terugvonden. In deze brandlaag bevonden zich scherven van reducerend gebakken kogelpotten (fig. 10, 5-7), een fragment van een veldfles in bruine klei (fig. 10, 14), een geglazuurd randstuk (fig. 10, 17) uitgevoerd in dezelfde techniek als de scherf met onbekende herkomst (fig. 12, 8) uit het talud van de ophoging, een versierde benen spits (fig. 11, 34) en een fragment van een strijkglas (fig. 11, 35) in

¹¹ R. BORREMANS, Grimbergen, onderzoek van de burchtheuvel (Senecaberg), *Bull. Kon. Musea Kunst en Gesch.* 40-42, 1968-1970, 327, fig. 17, 48, 122; J. DE MEULEMEESTER, *De Singelberg te Beveren-Waas*, *Arch. Belg.* 208, 1978, fig. 5, 10, 25.

¹² F. VERHAEGHE, De middeleeuwse keramiek in: *Gent-Duizend jaar kunst en cultuur* III, Gent, 1975, 167.

¹³ R. BORREMANS, *op. cit.*, 327, fig. 17, 8, 92.

¹⁴ M. BOSCARDIN-W. MEYER, Burgenforschung in Graubünden, *Schweizer Beitr. zur Kulturgesch. und Arch. des Mittelalt.* 4, 1977, 112, H8-H10.

lavasteen (identificatie E. De Hénaut). De vondsten zijn echter niet van die aard dat we er de brand mee kunnen dateren.

DE BEGRAFENISZONE

Ten oosten van het woonareaal strekt zich een zone (fig. 2, II; pl. I) uit, die door de Karolingische gracht duidelijk afgelijnd werd en hoofdzakelijk voor kerk en begraafplaats bestemd was. Het terrein helt er zuidwaarts vrij sterk naar de Schelde af. Funderingen van het XIIIde-eeuwse kasteel en latere bouwactiviteiten verstoorden de oost- en zuidflank van de sector.

Een loopvlak (fig. 13, 1) dat door de Karolingische gracht doorsneden is en een greppel (pl. V, 1) waarvan het verloop door een ijskelder verstoord wordt, zijn de oudste archeologische sporen die we binnen de begraafplaatszone terugvonden. Ze lokaliseren zich op de zuidelijke helling naar de Schelde toe. Het loopniveau, waarin slechts enkele nietszeggende grijze scherfjes, en de greppel zijn gekenmerkt door een lichtgrijze verkleuring, die ook de aftekening van de oudste houtbouw binnen de woonzone typeerde. Niet alleen omwille van deze verkleuring maar ook omdat het loopvlak zich vóór de Karolingische omgrachting vormde, behoren beide elementen tot de eerste occupatiefase van de nederzetting.

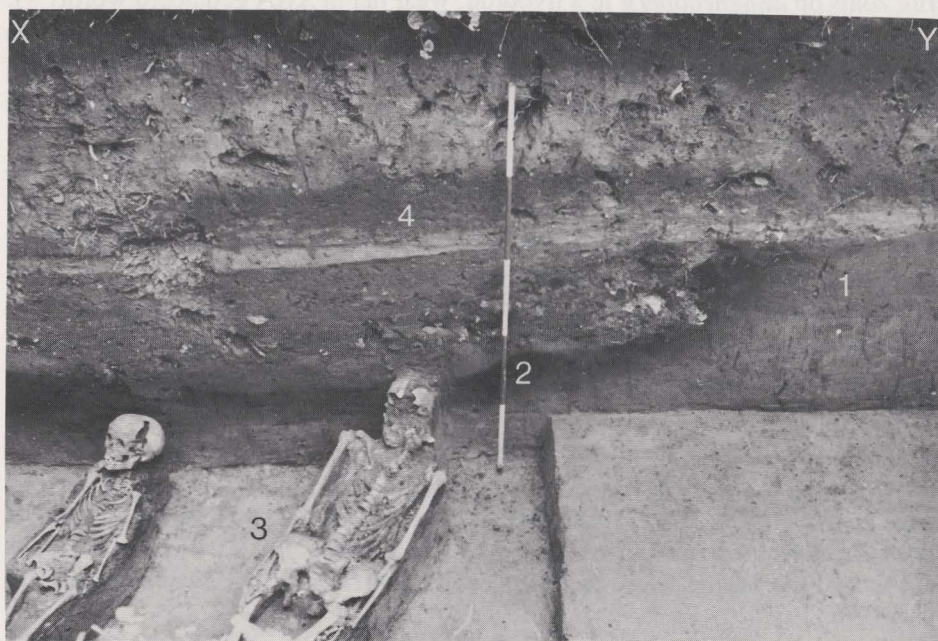

Fig. 13. Een beeld van de terrasuitgraving met brandsporen doorsneden door latere begravingen.

Kerk G

Ten zuiden van de begraafplaatssector is in de hellinggrond naar de Schelde een terras uitgegraven waarbij bovenvermeld loopniveau en de greppel doorsneden worden. Op het terras heeft een felle brand gewoed want de bodem (fig. 13, 2; fig. 14, A2, B2) was er tot een harde, zwartrode korst van ongeveer 25-30 cm dikte verbrand. Deze *in situ* verbrande grond tekende zich scherp af over een rechthoekige oppervlakte (pl. I, G; pl. V, 3) van ongeveer 14,60 bij 4 m. Er lag brandpuin (fig. 16, A) op dat bestond uit Doornikse kalkstenen, brokken huttenleem en kalk. Hoewel we geen paalgaten of muurfunderingen terugvonden, mogen we toch aannemen dat op het terras een gebouw gestaan heeft. Hiervoor pleiten in de eerste plaats de huttenleem en de kalk die van de wandbepoetsing afkomstig zijn. Andere argumenten zijn de afmetingen en de vorm van de uitgraving alsmede de over deze ganse oppervlakte evenmatig verspreide, intensieve verbranding van de bodem, verschijsel dat met de vernieling van een houten bouwwerk in verband te brengen is. Zoals de huttenleem getuigt, was die constructie in vakwerk uitgevoerd. De Doornikse kalkstenen in de brandafval laten vermoeden dat de wandvlakken op een stenen onderbouw steunden.

Wat kon de functie van dit gebouw geweest zijn? Sporen van een woonlaag vonden we niet op het terras en de oriëntering van de constructie was naar de richting van de *in situ* verbrande grond te oordelen west-oost. De relatie tot het grafveld is uiteraard van belang. Een viertal graven (fig. 14, A1, B1, C1; pl. V, 2) die zich onder de verbrande terrasoppervlakte bevonden, lichten ons hieromtrent in. Onderaan de kuilen die maximum 27 cm diep waren, lagen zwartbruin verkleurde skeletten. De diepte van deze bijzettingen is abnormaal en duidt erop dat men bij de aanleg van het terras net boven de graven bleef. Toen het gebouw in vlammen opging, ontstond de brandkorst waardoor de kuilen meevervroeden. Uit deze stratigrafische gegevens blijkt alvast dat men in een reeds bestaande begraafplaats een gebouw oprichtte. Of er bijzettingen plaatsgrepen binnen de constructie zelf, toen ze in gebruik was, stelden we niet vast. Wel werden na de vernielingsfase in de vrijgekomen zone opnieuw graven aangelegd (fig. 13, 3; fig. 14, A3, B3, C2; pl. V, 4). Ten slotte zijn er nog de afmetingen van het gebouw. Daar de basis waarschijnlijk uit steen bestond, geeft de verbrande oppervlakte van 14,60 bij 4 m zowat de grootte van de binnenruimte weer. Opvallend is de lengte-breedte verhouding. De langsijden zijn nl. 3,5 keer groter dan de smalsijden zodat we met een smal, langgestrekt zaalgebouw te maken hebben. Dergelijke zaalbouwen zijn zowel in de profane als de kerkelijke architectuur bekend⁽¹⁵⁾.

¹⁵ G. FEHRING, Die Stellung des frühmittelalterlichen Holzkirchenbaues in der Architekturgeschichte, *Jahrb. des Röm.-Germ. Zentralmuseums Mainz* 14, 1967, 185-186.

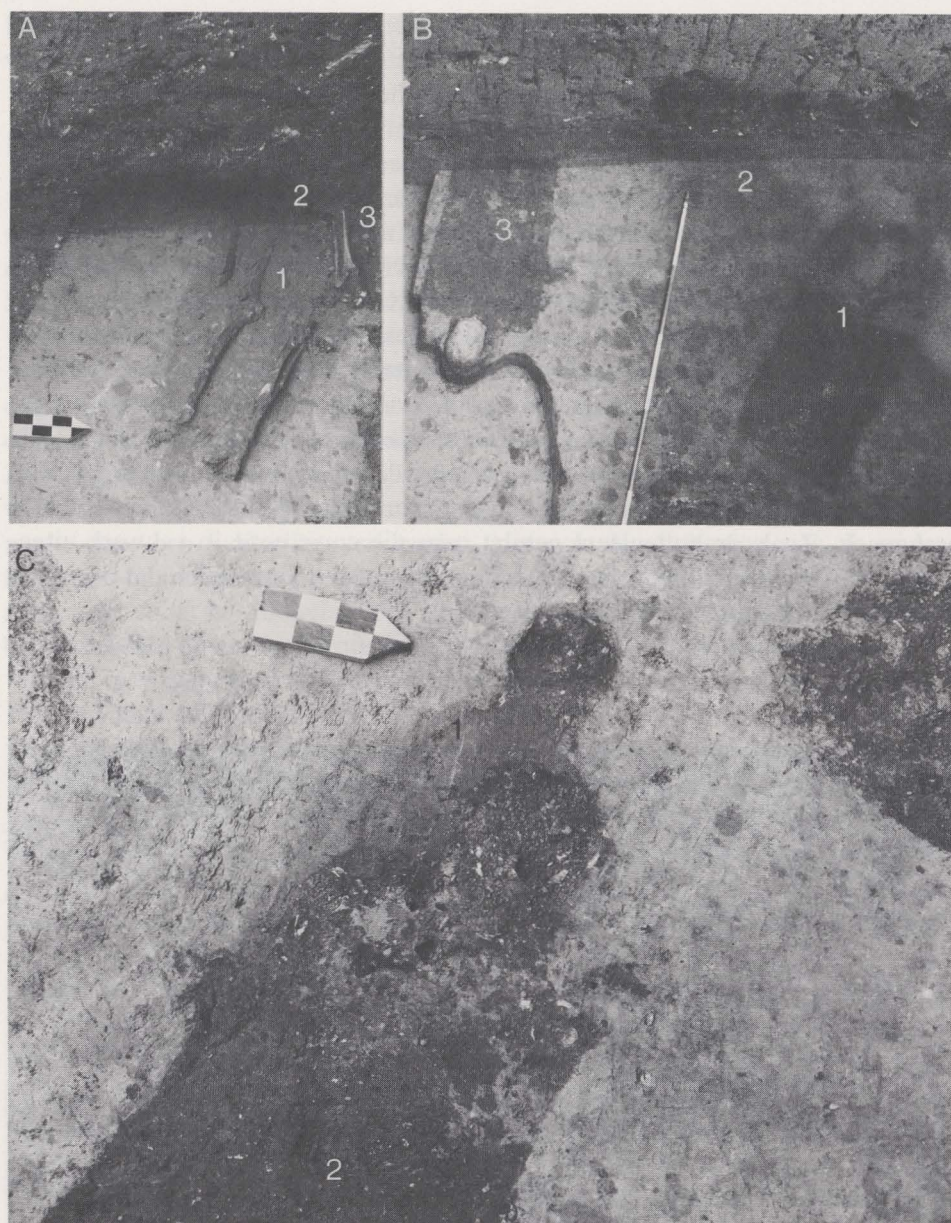

Fig. 14. Zicht op de graven onder de verbrande terrasoppervlakte en op de later aangelegde bijzettingen.

Vatten we de gegevens samen: op het grafveld werd een gebouw opgetrokken dat west-oost georiënteerd is en waarin elk spoor van bewoning ontbrak. Het geheel is overtuigend genoeg om hier van een kerk te gewagen te meer daar ook typologisch niets tegen de identificatie van dit zaalgebouw in te brengen is.

Aangaande de datering van het bedehuis is het belangrijk dat het loopvlak en de greppel, die met de oudste woonfase verband houden, doorsneden worden door de terrasuitgraving waarop de kerk kwam. De zaalkerk behoort dus niet tot de eerste occupatie van het site. Verder wordt de nederzetting tijdens de tweede bewoningsperiode (IXA-IXc) door de achtvormige gracht expliciet in 2 sectoren opgesplitst: een woonzone en een areaal dat als grafveld gebruikt werd. De manifeste wijze waarop de sacrale en profane sector van elkaar gescheiden worden, lijkt er ons op te wijzen dat op het ogenblik van de omgrachting het houten bedehuis reeds bestond als verconcretisering van het sacrale van de oostzone.

Het bedehuis ging in vlammen op. De verwoesting gebeurde voordat *Grubenhäus* I opgericht werd, want dit gebouw verstoort de zuidoosthoek van de brandplaats (pl. V, I). Wanneer het *Grubenhäus* gebouwd werd, is niet met zekerheid uit te maken, zodat we de datering van de brand dan ook in het midden laten.

Kerk H

Ongeveer 19 m ten noorden van de houten zaalkerk en centraal in de begraafplaatszone liggen de funderingsresten van een stenen gebouw (fig. 15; pl. I, H; pl. VI, H) dat west-oost gericht is. De grondvesten bestaan uit met mortel gebonden Doornikse kalkstenen, ze zijn 12-65 cm hoog en 1,15-1,40 m breed. Het grondplan is op ernstige wijze verstoord: buiten de grondmuren van de zuidelijke gevelpartij, bleven zelfs geen negatieve muurresten bewaard. Bovendien maakte de aanwezigheid van een plataanboom het ons onmogelijk de plaats volledig te onderzoeken. Uit het fragmentair beeld van de plattegrond is toch op te maken dat het gebouw een tweeledige aanleg heeft waarbij het westelijk gedeelte (pl. VI, 1) breder en langer is dan het oostelijke (pl. VI, 2). Dit laatste springt immers 95 cm in en heeft, gelet op het afgewerkt zuidelijk geveleinde, een totale lengte van 2,75 m terwijl de westelijke ruimte niettegenstaande een gedeeltelijke uitbraak nog 5,75 m lang is. Tussen beide onderdelen van het gebouw was een doorgang, want de scheidingsmuur is slechts 2,10 m lang. In de oostelijke ruimte bevindt zich een ovale funderingsblok (max. diam.: 85 cm) gevormd uit los op elkaar gestapelde Doornikse kalkstenen.

In deze grondvesten is het klassieke grondplan van een eenbeukige kerk met oostelijk smaller koortje te herkennen. Dat de koorsluiting vlak was, kan uit de rechtlijnige afwerking van het zuidelijk geveleinde afgeleid worden. Het ovale fundament in het koor is blijkbaar van het altaar afkomstig.

Hoewel we slechts een gedeelte van de zuidelijke kerkgevel kennen, is het toch mogelijk enkele afmetingen van het gebouw te bepalen. Wat het koor betreft,

Fig. 15. Zicht vanuit het noordoosten op de grondvesten van kerk H.

bedraagt de buitenwerkse lengte, zoals hoger vermeld, 2,75 m. Met de muurdikte eraf gerekend, bekomen we een binnenruimte die 1,80 m diep is. Omdat het altaar normaliter in de as van het bedehuis ligt, mogen we voor koor en beuk een binnenmaatse breedte van respectievelijk zowat 5 en 6,50 m aannemen. Wat we niet meer kunnen uitmaken is de lengte van het schip. Waar de zuidelijke beukgevel afbreekt, sluit haaks erop wel een funderingsrestant van 1,50 op 0,90 m aan, maar het ware verkeer hier de zuidwesthoek van de beuk te situeren. De zuidzijde zou in dit geval een binnenmaatse lengte van 3,90 m hebben en ongeveer 1,6 keer kleiner zijn dan de oostkant, wat een wanverhouding betekent voor een eenscheppige kerkruimte. Met wat die fundering dan wel verband houdt is door latere verstoringen niet meer te weten.

Voor de datering van de kerk beschikken we over te geringe gegevens. Het grondplan van het gebouw geeft b.v. weinig uitsluitsel omdat eenbeukige bidplaatsen met oostelijk smaller koor van VIIIste tot XIIde eeuw voorkomen¹⁶. We mogen wel aannemen dat de oprichting kort na de vernieling van het houten bedehuis plaatsgreep. Vermits we echter niet weten wanneer de brand juist gebeurde, is het bijgevolg ook niet mogelijk de bouwtijd van de kerk te omschrijven.

¹⁶ J. MERTENS-A. MATTHYS, *Tavigny Saint-Martin. Lieu de culte romain et médiéval*, Arch. Belg. 126, 1971, 39-42.

Grubenhaus I

De zuidoosthoek van de verbrande kerk wordt doorsneden door een *Grubenhaus* (pl. I, I; pl. V, I). In deze constructie zijn 2 bouwfases te onderkennen: telkens betreft het een kuil waarbij langs de wanden een standgreppel gestoken is voor de oprichting van een wandstructuur. Het oudste gebouw was door de aanleg van de XIIIde-eeuwse burcht echter zo verstoord dat zijn volledige afmetingen niet meer gekend zijn. Slechts de noordelijke (pl. V, 5) en een gedeelte van de westelijke greppel (br. : 15-30 cm) tekenden zich duidelijk af. In de hoek die beide vormden, zat een paalgat (pl. V, 6) met een kern van ongeveer 30 cm breedte. Het vloerniveau verdween omdat het gebouw in een volgende fase vergroot werd. Bij deze gelegenheid verruimde en verdiepte men de kuil die meer west-oost gericht werd en stak men tevens nieuwe standgreppels. Dit keer bleven 3 hoeken bewaard zodat we de grootte van de constructie op ongeveer 5,20 bij 4 m kunnen rekenen. Langs de westelijke smalzijde waren 3 palen (pl. V, 8) met afgevlakte voet ingezet. De hoekposten hadden een dikte van 40-45 cm, de nokpaal was 55 cm breed. Van de palen langs de oostzijde bleef er slechts 1 bewaard.

De kuilbodem van het *Grubenhaus* ligt 70-75 cm onder de begane grond terwijl de standgreppels (br. : 15-30 cm) ca. 20 cm dieper uitgestoken zijn. In de vulling van de funderingssloten kon een aaneengesloten zwartgrijze verkleuring van 7-12 cm dikte (pl. V, 7) als het restant van wandvlechtwerk herkend worden.

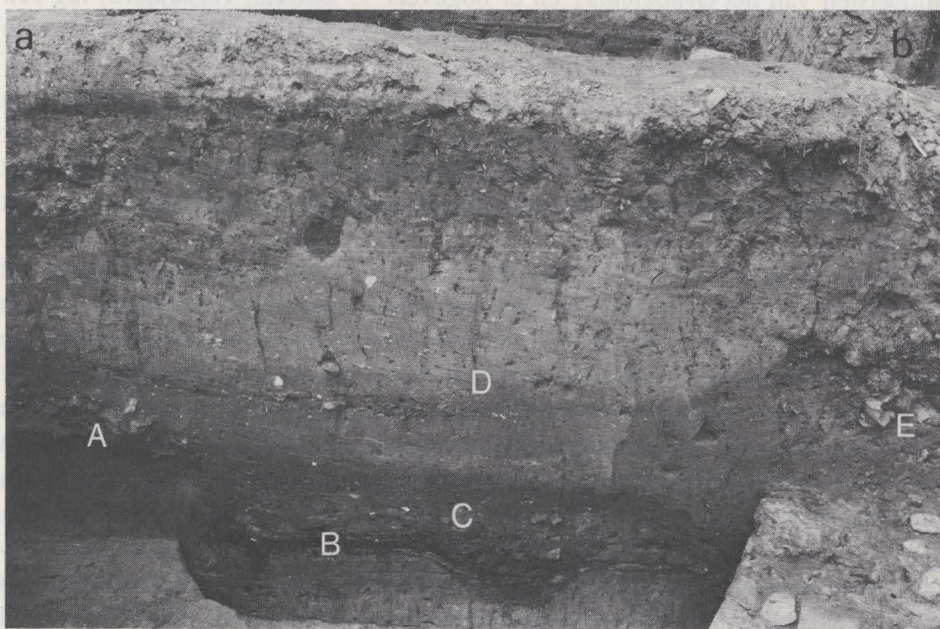

Fig. 16. Doorsnede van *Grubenhaus* I verstoord door de funderingen van de XIIIde-eeuwse weermuur.

Haaks tegen de noordelijke wand tekenden 4 balkjes (br.: 7-10 cm; l.: 30-40 cm) zich eveneens als zwartgrijze verkleuringen af. Ze waren in de grond ingegraven vermits ze pas op een diepte van 70 cm zichtbaar werden. De reden van die ingraving is niet duidelijk zodat de functie van deze balkjes eveneens in het vage blijft.

Onderaan de uitdieping bevond zich een sterk humeuze, grijszwarte hard aangelopen leemlaag (fig. 16, B) die 6 tot 15 cm dik was en waarin heel wat dierenbeenderen en fosforknollen voorkwamen. De Heer F. Appelmans, Werkleider bij het Studiecentrum voor Tuinbouwgronden te Heverlee onderzocht een staal. Hij bekwam volgende ontledingsuitslag: „pH: 8,1 mg/100 g; P: 233 mg/100 g; K: 75 mg/100 g; Mg: 42 mg/100 g; Ca: 500 mg/100 g; C: 1,60 %; humus: 2,78%; Na: 60 mg/100 g; Mn: 33 mg/100 g. Deze cijfers tonen een sterke aanrijking aan alle onderzochte elementen. Dit is enkel mogelijk door een opstapeling van allerlei afval van planten, beenderen, vellen, vlees enz.’’. Uit dit onderzoek blijkt overduidelijk dat de leemlaag door een accumulatie van organisch materiaal tot stand kwam, wat tevens inhoudt dat het verblijfniveau van het *Grubenhaus* op de kuilbodem gelegen was.

Binnenin het gebouw bevonden zich nog enkele paalgaten en ondiepe kuilen (pl. V, 9) die ofwel met de grijszwarte materie van het vloerniveau ofwel met een lichtgrijze kleiige laag opgevuld waren. Een greppel die door de nokpaal van de westzijde doorsneden wordt, behoorde blijkbaar tot de eerste bouwphase. Ten zuidwesten van het *Grubenhaus* en er ongeveer 75 cm van verwijderd, lag een ovale, trechtervormige kuil (pl. V, 10), 1 m breed en 1,60 m diep met horizontale bodem. Vermoedelijk gaat het om een silo.

Na de opgave van het gebouw werd de kuil met zand, steenfragmenten en huttenleem (fig. 16, C) dichtgesmeten. Zandige lagen (fig. 16, D) die men ook over het terrein errond (fig. 13, 4) aanstortte, kwamen deze vulling afdekken. Het geheel wordt ten slotte doorsneden door de weermuur van de XIIIde-eeuwse burcht (fig. 16, E).

Wat het archeologisch materiaal uit het *Grubenhaus* betreft, zaten in het loopvlak onderaan de kuil verscheidene fragmenten van een kookpot (fig. 17, 1) met schuin opstaande rand, 3 rijen nagelindruckken op de schouder en lensvormige bodem. Uit hetzelfde niveau is een benen spits (fig. 17, 8) met lijnornament afkomstig. In de kuilvulling zelf bevonden zich randfragmenten van kook- en voorraadpotten (fig. 17, 2-4) in reducerende techniek gebakken, enkele scherven van roodbeschilderde waar (fig. 17, 5-6) en een stuk van een onversierd benen voorwerp (fig. 17, 8).

In de heterogene laag waarmee de kuil gevuld werd, troffen we een gouden halfmaanvormige oorhanger (reconstructietekening: fig. 17, 9; fig. 18) aan. Het ornament op de voorkant is in verschillende technieken uitgewerkt. Centraal in het siervlak, dat 4,4 cm breed is, bevonden zich oorspronkelijk twee in cellenemail

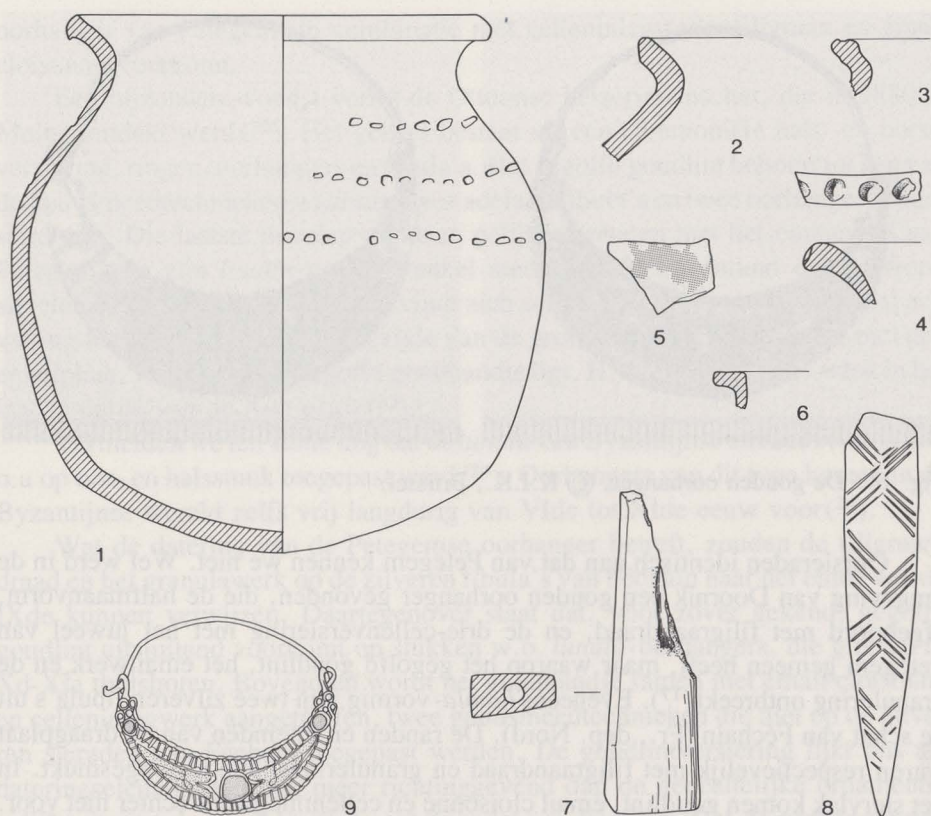

Fig. 17. Archeologisch materiaal uit *Grubenhaus I* (S. 1/3).

uitgevoerde dierkoppen die, naar elkaar toegewend, een ronde cel tussen zich in klemmen. Slechts de linkerdierekop bestaande uit 5 opstaande cellen met blauw en wit email bleef bewaard. Het figuurtje werd afzonderlijk afgewerkt en vervolgens in een op het juweel gesoldeerde vassing ingezet. Vermits de montering slechts gebeurde door een minieme omplooiing van de buitenste schutplaatrand, is het begrijpelijk dat het emailplaatje van de rechterdierekop verdween zodat daar uitsluitend nog de buitenste vassing de aflijning van het versieringsmotief weergeeft. Dierkoppen en centrale cel, waaruit het inlegwerk eveneens verdwenen is, worden omgeven door een gegolfd goudlint en een dubbel getorste filigraandraad, die de rand van het sieraad afboordt. De uiteinden van de oorhanger zijn geaccentueerd door een ronde cel met wit glaspasta en vier granuleringsbolletjes. Hiervan zit er 1 gevat in een gekerfd filigraanringetje en zijn er 2 aangebracht in het lusvormig uitgewerkt einde van de filigraandraaden op de randzone. De achterkant van het kleinood bestaat uit een goudplaat waarop de vasthechtingspunten voor de gouden ringstaaf gesoldeerd zijn.

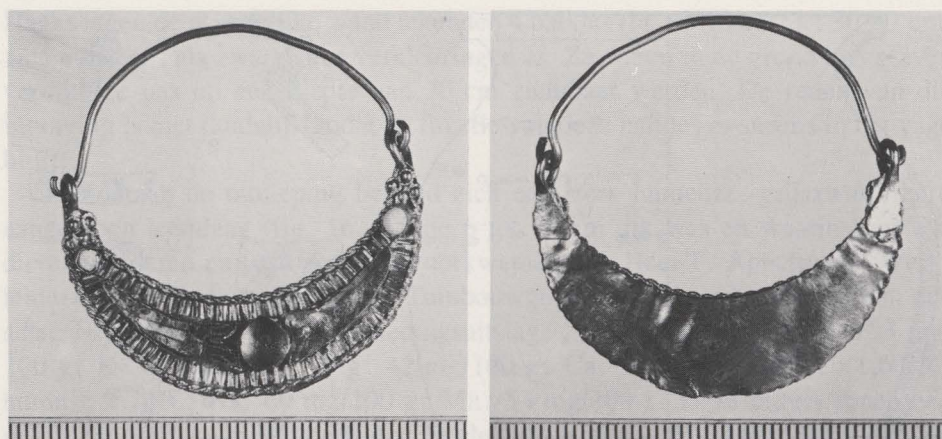

Fig. 18. De gouden oorhanger. © K.I.K., Brussel.

Oorsieraden identisch aan dat van Petegem kennen we niet. Wel werd in de omgeving van Doornik een gouden oorhanger gevonden, die de halfmaanvorm, afgeboord met filigraandraad, en de drie-cellensversiering met het juweel van Petegem gemeen heeft, maar waarop het gegolfd goudlint, het emailwerk en de granulering ontbreekt⁽¹⁷⁾. Eveneens *lunula*-vormig zijn twee zilveren fibula's uit de schat van Féchain (Fr., dep. Nord). De randen en uiteinden van de draagplaat waren respectievelijk met filigraandraad en granuleringsbolletjes opgesmukt. In het siervlak komen goudlint, émail cloisonné en celleninlegwerk echter niet voor. Het vondstensemble dateert, op grond van munten, uit het einde van de IXde eeuw⁽¹⁸⁾.

Een secundair goudsmeedprocédé dat toch belangrijk blijkt te zijn, is het goudbandje. F. Steenbock⁽¹⁹⁾ en H. Westermann-Angerhausen⁽²⁰⁾ brengen deze uitzonderlijke versieringstechniek immers met edelsmeedkunst van Westduitse makelij in verband. Een bepaald atelier kan voorlopig nog niet aangewezen worden. H. Westermann-Angerhausen gaf een overzicht van de voorwerpen waarop dit goudsmeedprocédé toegepast werd. Met uitzondering van een boekkast van Maastricht, die uit XIa dateert, werden alle andere stukken op het einde van de Xde eeuw vervaardigd⁽²¹⁾. Interessant hierbij is dat het goudlint, zoals bij de

¹⁷ A. DE LOË, *Belgique ancienne* IV, 1939, 59.

¹⁸ A. en P. DEMOLON, *De l'Atrébatie romaine à la France carolingienne*, Musée de Douai, 1975, 22-23.

¹⁹ F. STEENBOCK, *Der kirchliche Prachteinband im frühen Mittelalter*, Berlijn, 1965, 141.

²⁰ H. WESTERMANN-ANGERHAUSEN, *Das ottonische Kreuzreliquiar im Reliquientriptychon von Ste. Croix in Lüttich*, *Wallraf-Richartz-Jahrb.* XXXVI, 1974, 11.

²¹ H. WESTERMANN-ANGERHAUSEN, *op. cit.*, 11.

oorhanger van Petegem, in combinatie met celleninlegwerk, filigraan en émail cloisonné voorkomt.

Een bijzondere vondst vormt de Ottoonse keizerinnenschat, die in 1880 te Mainz ontdekt werd⁽²²⁾. Het geheel bestaat uit een ceremoniële hals- en borstversiering, ringen, oorhangers en fibula's. Het gegolfd goudlint behoort tot één van de goudsmeedtechnieken waarmee twee adelaarsfibula's en twee oorhangers opgesierd zijn. Die laatste juwelen vertonen gelijkenispunten met het oorsieraad van Petegem. Ze zijn *lunula*-vormig, enkel steekt op de bovenrand een halfronde sierelement uit. Op de voorkant bevindt zich celleninlegwerk, terwijl centraal een vassing met edelsteen zit. De rugzijde van de grootste oorhanger is bezet met een emailplaat, waarrond een gegolfd goudbandje ligt. H. Fillitz dateert de schat in het laatste derde van de Xde eeuw⁽²³⁾.

Vermelden we ten slotte nog dat de *lunula* een Byzantijnse sieraadvorm is, die o.a op oor- en halssmuk toegepast werd⁽²⁴⁾. Oorhangers van dit type komen in de Byzantijnse wereld zelfs vrij langdurig van VIde tot XIde eeuw voor⁽²⁵⁾.

Wat de datering van de Petegemse oorhanger betreft, zouden de filigraandraad en het granulawerk op de zilveren fibula's van Féchain naar het einde van de IXde kunnen verwijzen. Daartegenover staat dat, voor zover gekend, gegolfd goudlint uitsluitend voorkomt op stukken w.o. *lunula*-oorhangers, die globaal in Xd-XIa thuishoren. Bovendien wordt het goudbandje samen met émail cloisonné en celleninlegwerk aangetroffen, twee goudsmeedtechnieken die niet op de zilveren sieraden van Féchain toegepast werden. De goudlintversiering lijkt ons als dateringselement dan ook meer richtinggevend dan de gedeeltelijke ornamentosgelijkenis met de fibula's uit de schatvondst van Féchain. Dat de oorhanger van Petegem in Xd-XIa zou gemaakt zijn, wordt trouwens niet tegengesproken door wat geweten is over cellenemail op dit type van juweel in het Oostalpengebied. Daar dateert men halfmaanvormige oorhangers met emailplaatjes op het siervlak, aan de hand van grafvondsten, immers uitsluitend in XB-XIA⁽²⁶⁾. Ten slotte is er nog het historisch feit dat vooral ten tijde van Otto II (973-983) en Otto III (983-1002), die beide met Byzantijnse princessen getrouwd waren, de Ottoonse kunstnijverheid een door Byzantium geïnspireerde mode beleefde⁽²⁷⁾. Het oor-

²² *Ibid.*

²³ H. FILLITZ, *Propyläen Kunstgeschichte V, Das Mittelalter I*, Berlin, 1969, 162-163, nr. 100.

²⁴ E. STEINGRÄBER, *Alter Schmuck. Die Kunst des europäischen Schmuckes*, München, 1956, 24.

²⁵ M. ROSS, Le travail de l'or in: *L'Art byzantin. Art européen*, Athene, 1964, 373, 378-379.

²⁶ J. GIESLER, Zur Archäologie des Ostalpenraumes vom 8 bis 11 Jahrhundert, *Archäologisches Korrespondenzblatt* 10, 1980, 87, 89, 95, fig. 3, 13.

²⁷ H. FILLITZ, *op. cit.*, 50-51.

sieraad van Petegem past in deze context, want zijn vormgeving staat, zoals reeds gezegd, onder Byzantijnse invloed. Samenvattend kan dan ook gesteld dat, hoewel bepaalde elementen van de ornamentatie ook in de Karolingische tijd voorkomen, de gouden oorhanger van Petegem op grond van zijn totale versieringswijze waarschijnlijk een Ottoons juweel is, in Xd-XIa vervaardigd.

Om uit te maken wanneer het *Grubenhaus* bestond, zijn het schervenmateriaal en de benen voorwerpen weinig bruikbaar. Slechts het gouden sieraad biedt enig chronologisch houvast. Toen we de oorhanger vonden, waren de filigraandrazen aan het verwrongen linkeruiteinde afgebroken en toonde de draagplaat een scheurtje. In het siervlak ontbrak het inlegwerk van de centrale cel en een emailplaatje⁽²⁸⁾. De bewaringstoestand van het juweel laat vermoeden dat het reeds een bepaalde ouderdom had toen het in de opvulling van de kuil terechtkwam. Het is bijgevolg niet uitgesloten dat de dichtwerping ergens in de XIde-XIIde eeuw heeft plaatsgegrepen. Daar het echter niet mogelijk is de toegooingsfase chronologisch nauwkeuriger te omschrijven, blijft de datering van het *Grubenhaus* zelf dan ook onzeker.

De bijzettingen

Op het terrein binnen de oostelijke omgrachting van de nederzetting, legden we in totaal 180 graven vrij. Hiervan zijn er 13 kindergraven. De algemene oriëntering van de kuilen is west-oost, waarbij het hoofdeinde in het westen lag. De geraamten bleven goed bewaard. Meestal bevonden de armen zich naast het lichaam. Bij acht personen lagen de graven op het bekken en vijf hadden de linkerhand op het middel.

Naast eenvoudige grafkuilen troffen we 41 bijzettingen van het antropomorfe type aan. Bij het eerste graftype zijn de kuilen vaak rechthoekig. Andere zijn ovaal of hebben een onregelmatige vorm. Er kwam 1 dubbelgraf voor. Aflijningen van kisten namen we niet waar. Voor de antropomorfe bijzettingen gebeurde de uitgraving als volgt. Eerst stak men 0,75-1,30 m brede en 50 tot 70 cm diepe kuilen. Waar het dubbelgraven betreft — we vonden er vier terug — varieerde de breedte van 1 tot 1,50 m. In de kuilbodem groef men vervolgens de vorm van het lijk nauwkeurig uit (fig. 14, B3, C1-2) en men legde de overledene hierin neer. Plaats voor een kist was er op deze wijze niet. De ronde of rechthoekige nis voor het hoofd werd gedeeltelijk uitgediept zodat de schedel lichtjes voorover kwam te liggen. Eenmaal gebruikte men een steen ter ondersteuning van het hoofd.

De bijzettingen zijn dicht naast elkaar en met heel wat overgravingen over de ganse oostelijke sector van het site verspreid, uitgezonderd ten noordwesten van de

²⁸ De restauratie van de oorhanger gebeurde in het Römisch-Germanisches Zentralmuseum te Mainz.

eenbeukige kerk waar we geen grafkuilen aansneden. Een concentratie van antropomorfe graven tekent zich duidelijk af op de plaats waar het verbrande houten bedehuis lag. Wellicht was deze bijzondere ruimte voorbehouden voor personen van hogere sociale rang.

Nergens vonden we bijgaven terug zodat we ons voor de chronologie van het grafveld op andere gegevens moeten steunen. Er is de hoger vermelde stratigrafische vaststelling dat men bij de aanleg van het terras voor de houten zaalkerk drie eenvoudige grafkuilen en 1 antropomorfe bijzetting oversneed (fig. 14, C1). Deze zone van de nederzetting was dus reeds als begraafplaats in gebruik voordat de kerk in de IXde eeuw opgericht werd. Of dit al gedurende de eerste bewoningsfase gebeurde, is niet meer uit te maken. Merken we op dat tussen eenvoudige en antropomorfe grafkuilen geen chronologisch verschil bestaat vermits beide van in 't begin naast elkaar voorkomen. De opgave van het grafveld greep op het einde van de XIIIde eeuw plaats toen Gwijde van Dampierre in 1292 de toelating verkreeg om de parochiekerk en de begraafplaats naar het huidige dorpscentrum te verleggen⁽²⁹⁾.

²⁹ M. HOEBEKE, Gwijde van Dampierre schept orde te Petegem, *Hand. Geschied.- en Oudheidk. Kring Oudenaarde XIII*, 1964, 118-120.

DE HISTORISCHE BRONNEN

Op 11 oktober 864 vaardigde Karel de Kale een oorkonde uit „apud Pettingehem villa”. Hierin bevestigde hij de Sint-Baafsabdij te Gent in haar bezittingen. De oorkonden van deze abdij waren immers door brand vernield geworden⁽³⁰⁾. De identificatie van de plaats stelt problemen. Er bestaat nl. een Petegem-bij-Deinze en een Petegem-bij-Oudenaarde. Zo situeerden M. Gysseling en A. Koch de Karolingische villa in Petegem-bij-Deinze omdat er zich een Sint-Martinuskerk bevond⁽³¹⁾. Later kwam M. Gysseling hierop terug en plaatste hij de villa in Petegem-bij-Oudenaarde, waar de parochiekerk eveneens aan Sint-Martinus gewijd is⁽³²⁾. Voor die laatste lokalisering opteerden ook L. Milis⁽³³⁾ en M. Hoebeke⁽³⁴⁾. Zoals het archeologisch onderzoek aantoonde, bevond zich in het Petegem-langs-de -Schelde inderdaad een belangrijk Karolingisch site dat de heren van Petegem verder tot hun verblijf uitbouwden. Men mag dan ook geredelijk aannemen dat het deze nederzetting was, die Karel de Kale in 864 bezocht.

Ingeplant op de linkeroever van de Schelde nam de villa een interessante positie in. Door het verdrag van Verdun (843) behoorde zij immers tot *Francia occidentalis* en lag zij vlak tegenover *Francia media*. Bovendien bevond zij zich halverwege twee Karolingische wooncentra nl. Gent en Doornik. Het hoeft wel geen betoog dat een dergelijke situatie strategisch belangrijk is vooral in een tijd dat de opvolgers van Lodewijk de Vrome strijd leverden om elkaars grondgebied en de Noormannen onrust in het binnenland brachten. Deze villa wordt door Karel de Kale, die onze gewesten nochtans zelden aandeed⁽³⁵⁾, bezocht in 864. L. Milis zocht naar een verklaring voor die koninklijke aanwezigheid te Petegem⁽³⁶⁾. Hij wees hiervoor op de datum van de oorkonde. Enkele maanden voordien — meer bepaald op 25 juni — had Karel de Kale in het *capitulare* van Pîtres beslist dat er versterkingen tegen de Noormannen dienden opgericht. Vermits de villa van Petegem in een grenszone lag, interpreteerde hij het bezoek van de koning in het kader van een inspectietocht om na te kijken hoe men met de koninklijke beschik-

³⁰ M. GYSSELING-A.C.F. KOCH, *Diplomata belgica ante annum millesimum centesimum scripta*, s.l., 1950, 223-225, nr. 133.

³¹ *Ibid.*, 223.

³² M. GYSSELING, *Toponymisch woordenboek van België, Nederland, Luxemburg, Noord-Frankrijk en West-Duitsland*, s.l., 1960, II, 792.

³³ L. MILIS, *op. cit.*, 11.

³⁴ M. HOEBEKE, De proosdij te Petegem-aan-de-Schelde. Aantekeningen en status questionis, *Hand. Geschied.- en Oudheidk. Kring Oudenaarde XVIII*, 1976, 229-230.

³⁵ F.-L. GANSHOF, *La Belgique carolingienne*, Collection Notre Passé, Bruxelles, 1974, 26.

³⁶ L. MILIS, *op. cit.*, 11-12.

kingen rekening hield. De archeologische vaststelling dat de Karolingische nederzetting door een belangrijke gracht omgeven werd, zet deze interpretatie uiteraard kracht bij. Buiten de vermelding „apud Pettingehem villa” zijn geen nadere gegevens over het Karolingisch site bekend.

Honderd jaar later komt in de bronnen een Ingelbert voor. Hij was van 964 tot 981 voogd van de Sint-Pietersabdij te Gent en werd door zijn tijdgenoten als edel aanzien vermits men hem *nobilis* en *vir illuster* noemde⁽³⁷⁾. Van deze figuur, die tot de Xde-eeuwse *nobilitas* behoorde, stamden de heren van Petegem af. Ze droegen zijn voornaam tot 1135. Oorspronkelijk strekte hun domein zich tot Eine uit. Het patrimoniaal bezit werd echter opgesplitst in drie heerlijkheden: Petegem, Oudenaarde en Eine⁽³⁸⁾. E. Warlop acht het mogelijk dat de verdeling onder Ingelbert II plaatsgreep aangezien zijn drie zonen, Ingelbert III, Hugo en Adelard, respectievelijk als heren van Petegem, Oudenaarde en Eine bekend staan. Van Adelard en Hugo die in 1034, 1036 voor 't eerst vermeld worden, kan bovendien gezegd dat ze de oudst gekende heren van Eine en Oudenaarde zijn⁽³⁹⁾.

In XIA is de politieke situatie langs de Schelde ver van rustig. Het gebied ten oosten van de stroom behoorde tot Lotharingen en vormde definitief vanaf 1006 de inzet van de strijd tussen Boudewijn IV, graaf van Vlaanderen en Hendrik II, keizer van het H. Roomse Rijk⁽⁴⁰⁾. De heren van Petegem, Oudenaarde en Eine beheerden drie voorname, dicht naast elkaar gelegen steunpunten langs de westelijke Scheldeoever. De versterkingen van Oudenaarde en Eine omsloten zelfs het *castrum* van Ename dat, opgericht op de oostelijke Scheldeoever, een bijzondere positie in de Lotharingse grensverdediging innam. Begrijpelijk dat in de grafelijke veroveringsplannen dan ook een belangrijke plaats was toegekend aan deze leden van dezelfde familie, want „al is de Vlaamse politiek tegenover Lotharingen door de graven geïnspireerd en geleid, toch verliet men zich voor de realisatie ervan wel op de oude, lokale adel, wat verklaart waarom ze, na de verovering van de oostelijke oever, daar rechten zullen verwerven”⁽⁴¹⁾. De drie versterkingen vervulden ook later een politiek-militaire rol daar de heren van Petegem, Oudenaarde en Eine in de loop van XIB *pairs* van Vlaanderen worden. Als *pares*, een titel die slechts de voornaamste Vlaamse adel toekwam, luidde hun opdracht in de eerste plaats de oostelijke grenszone van Vlaanderen te verdedigen⁽⁴²⁾.

Wat de verdere evolutie van de heerlijkheid Petegem betreft, dient vermeld dat Ingelbert IV, heer van Petegem, vaandrig van de graaf van Vlaanderen en *pair*,

³⁷ E. WARLOP, *De Vlaamse adel voor 1300*, Handzame, 1968, I, 45-46; II, nr. 171/1.

³⁸ L. MILIS, *op. cit.*, 23.

³⁹ E. WARLOP, *op. cit.*, 46-48, voetnoot 215.

⁴⁰ L. MILIS, *op. cit.*, 19.

⁴¹ *Ibid.*, 21.

⁴² E. WARLOP, *op. cit.*, 158-162.

vanaf 1096 ook heer van Cysoing genoemd wordt: de twee huizen zijn dus op het einde van de XIde eeuw verenigd. Ze zouden het tot 1286 blijven. Toen verkocht Arnulf de heerlijkheid Petegem aan graaf Gwijde van Dampierre en ging de *pairie* van Petegem op Cysoing over⁽⁴³⁾.

Voor de XIIIde eeuw zijn ons slechts twee teksten bekend, die informatie over het *castellum* van de heren van Petegem inhouden. Het betreft een oorkonde van Symon, bisschop van Doornik-Noyon, in 1144 gericht aan Hellinus, abt van de Sint-Diederiksabdij te Reims en een bulle van Eugenius III uit 1145. In beide documenten is er sprake van „ecclesiam beati Martini supra Scaldum fluvium sitam in castello quod vocatur Pethengium”⁽⁴⁴⁾. Deze omschrijving laat geen twijfel bestaan omtrent de ligging van de parochiekerk: ze bevond zich binnen de burcht van de heren van Petegem. Over de bediening van de Sint-Martinuskerk zijn we eveneens ingelicht⁽⁴⁵⁾. Vanaf 1082 was een kanunnikenkapittel dat met goedkeuring van Mathilde, weduwe van Ingelbert III, werd opgericht, ervoor verantwoordelijk. In 1144-1145 nam de Sint-Diederiksabdij te Reims het kapittel samen met de parochiale rechten over en werden de kanunniken door monniken vervangen.

Net als het archeologisch onderzoek duiden ook historische teksten de tweeledigheid van het *castellum* aan. Het belang van de zone met de kerkgebouwen en de begraafplaats wordt zelfs gepreciseerd nu bewezen is dat daar de parochiekerk van Petegem lag.

⁴³ *Ibid.*, 48-49; 175-176.

⁴⁴ M. HOEBEKE, *op. cit.*, 234-235.

⁴⁵ E. WARLOP, Wanneer vestigden de monniken van Sint-Diederik zich te Petegem, *Hand. Geschied.- en Oudheidk. Kring Oudenaarde* XV, 1967, 403-411; M. HOEBEKE, *op. cit.*, 233-235.

NABESCHOUWINGEN

De bewoningsgeschiedenis van het *Oud Kasteel* te Petegem begon — hoogstwaarschijnlijk in de VIIIste eeuw — met de oprichting van een houten woonhuis en een bijgebouw vlak tegen de Schelde, in een zink tussen twee zandleemkoppen. De plaats nam een economisch gunstige positie in, gelegen als ze was tussen de stroom en de Romeinse baan Doornik-Gent (fig. 19), waarop

Fig. 19. Lokalisatie van het *Oud Kasteel* (1), van de Romeinse wegen in het Scheldegebied en van de Romeinse vindplaatsen te Melden (2), Oudenaarde (3-4), Petegem (5, 7) en Elsegem (6).

bovendien de weg naar Harelbeke aansloot⁽⁴⁶⁾. Verder dan de twee houtconstructies reikt onze archeologische informatie over de oudste occupatie echter niet wegens latere verstoringen van het woonterrein.

Tijdens de tweede bewoningsperiode (IXA-IXc) bouwde men een stenen zaal met in de onmiddellijke omgeving een *Grubenhaus*; het terrein ten oosten van die gebouwen gebruikte men als grafveld en hierop verrees een houten zaalkerk. Een achtvormige gracht lijnde de tweeledigheid van de nederzetting scherp af (fig. 20).

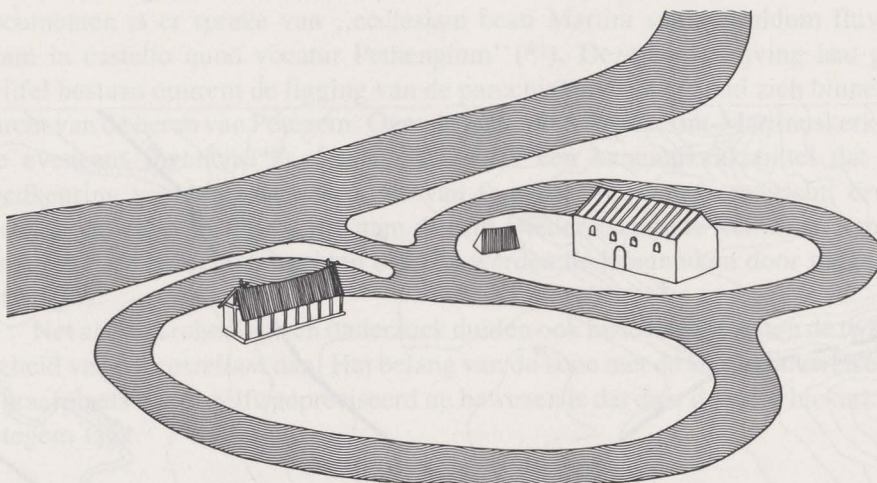

Fig. 20. Reconstructieschets van de *curtis* tijdens de tweede bewoningsperiode.

Naar het schervenmateriaal te oordelen, werd in IXd tegen de zaal een kamer uit Doornikse kalksteen met erachter een houten keuken aangebouwd. In de kamer lag een verwarmingselement waarrond een opgehoogde plankenvloer. De structuur van het site verraaft op welke manifeste wijze het tot een residentieel verblijf uitgroeide was. Typisch voor vroeg-middeleeuwse residenties is hun zonering in een *aula* of officiële ontvangstzaal, een *camera*, het woongedeelte en een *capella*, de kapel⁽⁴⁷⁾. Vergelijken we met de situatie te Petegem dan is het vertrek met de plankenvloer en de verwarmingsmogelijkheid als de *camera* te identificeren. Het sluit aan bij een zaal, die we moeilijk anders dan met een *aula* kunnen vereenzelvigen. De houten kerk vertegenwoordigt ten slotte het laatste element, de *capella*.

In 864 grijpt op de nederzetting een belangrijke gebeurtenis plaats: Karel de Kale komt erop bezoek en gaf bij die gelegenheid een *diploma* uit. Naar aanleiding

⁴⁶ M. Rogge duidde ons bereidwillig het tracé van de Romeinse banen en de ligging van de Romeinse vindplaatsen aan, waarvoor onze oprechte dank.

⁴⁷ J. GARDELLES, Les palais dans l'Europe occidentale chrétienne du Xe au XIIe siècle, *Cahiers de civilisation médiévale* XIX, 1976, 118.

van dit koninklijk bezoek kan de vraag gesteld of het domein te Petegem een rijksgoed, een *fiscus* was, ofwel de privé-eigendom van een plaatselijk grootgrondbezitter uitmaakte. De oorkonde van 864 geeft hieromtrent weinig uitsluit: ze bewijst enkel het bestaan van een villa te Petegem. Uit het archeologisch onderzoek blijkt echter dat in die villa een residentieel gebouw lag, waarvan het luxueus karakter niet te ontkennen valt. Om de betekenis van die constructie te vatten, dienen we te verwijzen naar een uitermate belangrijke bron voor de kennis van de koninklijke vroomhoven, de „Brevium Exempla ad describendas res ecclesiasticas et fiscales” (48). Het zijn voorbeelden van polyptieken ter beschrijving van kerkelijke en koninklijke goederen. Hoogstwaarschijnlijk kwamen ze in 799/800 tot stand (49). Er werden 5 *curtes* geïnventariseerd. Slechts twee worden met name genoemd, Asnapium, Anappes bij Rijsel en Treola, Triel bij Versailles (50). Uit de beschrijving van de voornaamste *curtis* Anappes lichten we volgend fragment: „Invenimus in Asnapio fisco dominico salam regalem ex lapide factam optime, cameras III; solariis totam casam circumdatam, cum pisilibus XI; infra cellarium I; porticus II, alias casas infra curtem ex ligno factas XVII cum totidem cameris et ceteris appendiciis bene compositis; stabulum I, coquinam I, pistrinum I, spicaria II, scuras III. Curtem tunimo strenue munitam, cum porta lapidea, et desuper solarium ad dispensandum. Curticulam similiter tunimo interclausam, ordinabiliter dispositam, diversique generis plantatam arborum” (51). „Wij vinden in de koninklijke *fiscus* Anappes een koninklijke zaal, keurig in steen opgetrokken, 3 kamers; de hele woonst is bovenaan omgeven door een balkon waarop 11 kamertjes uitgeven; beneden 1 kelder; 2 portieken, onder de *curtis* liggen 17 andere gebouwen, uit hout gemaakt, met evenveel kamers en goed geconstrueerde bijgebouwen; 1 stal, 1 keuken, 1 bakkerij, 2 spijkers, 3 schuren. De *curtis* is stevig omgeven door een afsluiting met stenen toegangspoort, waarboven een verdieping voor het beheer van de voorraden (52). Op dezelfde wijze is ook de *curticula* door een afsluiting omgeven, ze is als naar gewoonte geordend en met verschillende soorten bomen beplant”.

Het hoofdgebouw te Petegem lijkt sterk op dat van de *curtis* van Anappes: alle twee bestaan ze uit steen en omvatten ze een zaal en kamers. Het site te Petegem vertoont bovendien nog andere aanknopingspunten met het Noordfranse

⁴⁸ *Mon. Germ. Hist., leg. sect. II, Cap. reg. Franc. I*, 1883, nr. 128, Brevium Exempla ad describendas res ecclesiasticas et fiscales (afgekort als *Brevium Exempla*).

⁴⁹ W. METZ, Die Königshöfe der Brevium Exempla, *Deutsches Archiv für Erforsch. des Mittelalt.* 22, 1966, 599-603.

⁵⁰ K1. VERHEIN, Studien zu den Quellen zum Reichsgut der Karolingerzeit, *Deutsches Archiv für Erforsch. des Mittelalt.* 11, 1954-1955, 336-339.

⁵¹ *Brevium Exempla*, nr. 25.

⁵² *Dispensare* heeft verschillende betekenissen. Wegens de context mag hier wellicht geopteerd worden voor „het beheren van de voorraden”.

koningshof: behalve de residentie, zijn de andere gebouwen er eveneens uit hout, terwijl de nederzetting zelf in twee afgeschermd componenten opgesplitst is. Die typologische gelijkenis maakt het bijgevolg gerechtvaardigd om de villa van Petegem als een *fiscus* te beschouwen en het opgegraven site als de *curtis*.

Confronteren we thans de opgravingsresultaten met de inventarisgegevens van de koningshoven uit de *Brevium Exempla*. Archeologisch vergelijkingsmateriaal ontbreekt, want, naar ons althans bekend, werd nog geen enkel vronnhof van een fiscaal domein volledig onderzocht. Bespreken we eerst het woongebouw dat als *domus regalis* of koningshuis te beschouwen is. Van de koninklijke woningen die in de *Brevium Exempla* beschreven worden, zijn er drie in steen opgetrokken en is er één woonst „ex ligno ordinabiliter constructam” (⁵³) en dus „gewoonweg uit hout gemaakt”. In verband hiermee herinneren we eraan dat de *sala* van Petegem en het bijhorend *Grubenhaus* opgericht zijn op plaatsen waar zich voorheen een houten woonhuis en bijgebouw bevonden. Niet alleen wegens de gebruikscontinuïteit van de bebouwde ruimten, maar ook omdat de elkaar oversnijdende bijgebouwen op een continuïteit in bestemming wijzen, lijkt het ons zeer aannemelijk dat het houten huis net als zijn stenen opvolger, de *domus regalis* van de nederzetting was.

In *5 curtes* beschikt er slechts 1 koninklijke woning over een zaal. Te Anappes wordt inderdaad melding gemaakt van een *sala regalis*, daar waar bij de andere hoven alleen maar sprake is van *domus regalis*, *casa regalis* of *casa dominicata*. Een weliswaar belangrijk onderscheid, want Anappes wordt aangezien als het hoofdhof van een *ministerium* of ambtsgebied (⁵⁴). Dit onderstreept het representatief karakter van een *sala* en wijst er bovendien op dat de *curtis* van Petegem een bestuursfunctie vervulde, die verder reikte dan de interne organisatie van het domein waartoe ze behoorde.

De verwarmde woonkamer die in de IXde eeuw tegen de *sala* aangebouwd werd, getuigt van een stijgende luxe. Ook de *Brevium Exempla* vermelden 2 koningshuizen „cum cameris II totidemque caminatis” (⁵⁵) „met 2 kamers die beide verwarmd zijn”. In de *camera* van Petegem gebeurde de verwarming door een soort oven, die van buiten de kamer nl. vanuit de keuken aangestookt werd. Een dergelijke manier van verwarmen komt vanaf de middeleeuwen veelvuldig in Midden-Europa voor. Dank zij de *Stubenofen*, die in de kacheloven zijn technisch volmaakte uitdrukking vond, bleef de woonkamer proper en rookvrij. Bovendien vormde hij het sfeer scheppend aantrekkingspunt, „die Seele der Stube”, waar rond zich niet zelden zit- of ligplaatsen bevonden (⁵⁶). Dat het verwarmingselement

⁵³ *Brevium Exempla*, nr. 34.

⁵⁴ Kl. VERHEIN, *op. cit.*, 363-366.

⁵⁵ *Brevium Exempla*, nrs 32 en 36.

⁵⁶ R. WEISS, *Häuser und Landschaften der Schweiz*, Erlenbach-Zürich, 1959, 129.

te Petegem deze rol eveneens vervulde, blijkt uit de aanleg van de plankenvloer rondom de ovenkoepel. Over de ontstaansgeschiedenis van de *Stubenofen* heerst nog heel wat onzekerheid. Het verwarmingssysteem van de IXde-eeuwse *camera* te Petegem werpt dan ook een nieuw licht op het probleem: het levert de vroegste datering die we voor een *Stubenofen* kennen en het toont aan hoe men in een Karolingisch koningshuis langs de Schelde een woonconceptie toepaste, die meer noordelijk gelegen streken kenmerkt.

Te Petegem bevindt zich tegen de *camera* een houten constructie waarin de keuken ondergebracht was. In de *Brevium Exempla* zijn er ook 3 koningshoven w.o. Anappes die over een *coquina* beschikken. Die keukens zijn echter niet ingeschakeld in het eigenlijke woonhuis maar liggen in afzonderlijke gebouwen. Dat dit te Petegem niet het geval is, heeft met de hoger besproken woonoptiek te maken. Waar de *Stubenofen* voor de verwarming instaat, treft men zeer dikwijls naast de woonkamer, de keuken aan: de haardplaats kan dan voor kook- en ovenvuur dienen.

Of de *casa regalis* van Petegem, zoals die van Anappes, een bovenverdieping had, is minder waarschijnlijk omdat de twee hoofdbestanddelen nl. de leefruimte en de zaal gelijkvloers zijn. De dakbekleding van het gebouw bestond, althans voor het stenen gedeelte, uit tegulae en imbrices die qua vormgeving aan de Romeinse gelijk zijn, maar waarvan mag aangenomen dat ze in de Karolingische tijd gemaakt werden.

Bij de koningshoven uit de *Brevium Exempla* bestaan naast de residentiële woning nog 10 tot 25 andere constructies. Hoofdzakelijk betreft het hoevegebouwen met hun bijhorigheden. Te Petegem groeven we daarentegen slechts 2 bijgebouwen op die van vóór de Xde eeuw dateren. Ook al zijn we ervan overtuigd dat er meer zullen geweest zijn — de woonzone is immers voor een belangrijk gedeelte verstoord — toch laat de oppervlaktegrootte van die sector niet toe naast het hoofdgebouw nog een volledig hoevecomplex te plaatsen. Hier ligt een belangrijk onderscheid met de geïnventariseerde *curtes*, zij zijn én residentiële woonplaats én agrarisch exploitatiecentrum, terwijl het site te Petegem hoofdzakelijk beperkt bleef tot residentieel verblijf waaraan, zoals voor Anappes, ook wel een meer algemene bestuursfunctie zal verbonden geweest zijn. De vroomhoeve zelf, waar de opbrengsten van het domein gecentraliseerd werden, moet echter elders gelegen hebben.

Te Petegem is aan het woonareaal een afzonderlijk sitedeel verbonden. Het deed dienst als begraafplaats en er stond een houten zaalkerk op. Het gebouw bevond zich op de hellinggrond naar de Schelde toe, zodat men er vanaf de stroom een vrij zicht op had. Het werd door een brand verwoest. De *Brevium Exempla* vermelden 1 koningshof waarbinnen een „capellam ex lapide bene constructam” lag⁵⁷), een „goed gebouwde stenen kapel”. Die stichtingen van een *capella* vlak

⁵⁷ *Brevium Exempla*, nr. 32.

bij de *casa regalis* kaderen in het eigenkerkensysteem⁽⁵⁸⁾. De *fiscus*kerk van Petegem had Sint-Martinus als patroonheilige. In verband hiermee wijzen we erop dat Sint-Martinus onder de Karolingen een favoriet koningsheilige was, waardoor kerken van fiscale domeinen vaak aan hem toegewijd waren⁽⁵⁹⁾. Zo bevond G. Berings in zijn onderzoek naar de vokabels in de Scheldevallei dat op 8 gekende *fiscus*kerken er 5 waren met een Sint-Martinus*patrocinium* ⁽⁶⁰⁾.

Een punt van discussie vormde de vraag of de *curtes* uit de *Brevium exempla* al dan niet versterkt waren. Samen met de bijhorende *curticula* zijn ze alle immers door een omheining afgesloten en hebben ze een toegangspoort uit steen of hout. H. Hinz stelde een *status questionis* van het probleem op en kwam terecht tot het besluit dat men noch uit het totaalbeeld van de hoven noch uit hun afschermingswijze kan afleiden dat zij een militair karakter droegen⁽⁶¹⁾. Anders is het gesteld te Petegem. Waar voor de 5 koningshoven nergens sprake is van een omgrachting, werd de *curtis* van Petegem, in de loop van IXA-IXc omgord door een gracht, die aan de plaats een defensieve weerbaarheid verleende. Wellicht is het verdedigbaar maken van het site in verband te brengen met de strategische positie van de *curtis* langs de rijksgrens en met de politieke onrust, die er in de IXde eeuw heerste (cf. *supra*).

Wanneer de villa te Petegem uit koninklijke handen geraakte, is niet duidelijk al evenmin als geweten is of de graaf van Vlaanderen er de nieuwe bezitter van werd. Wat vaststaat is dat de heren van Petegem, waarvan de stamvader tot de Xde-eeuwse *nobilitas* behoorde, het site verder tot hun woonplaats hebben uitgebouwd. De tweeledigheid van de nederzetting ging hierbij niet teloor, ook al slempte de Karolingische gracht in de loop van de Xde eeuw dicht. In de woonsector bleven de *sala* en *camera* tot de XIIde eeuw in gebruik. Ze zouden door brand vernield worden. Het terrein ten zuiden van de residentie werd, vermoedelijk vanaf de Xde eeuw, door houtbouw in beslag genomen. Op de begraafplaats bleef men de doden bijzetten en men bouwde, centraal in het grafveld, een stenen bedehuis, eenbeukig van grondplan met oostelijk smaller koor. Van eigenkerk was het tot centrum van een landparochie uitgegroeid. Voor de bediening stond vanaf 1082 een kanunnikenkapittel in door Mathilde, weduwe van Ingelbert III, opgericht.

Ten zuiden van de stenen bidplaats onderzochten we een ingegraven gebouw waarvan het verblijfniveau door een accumulatie van organisch materiaal gekenmerkt werd. Opgericht in een bestaande begraafplaats en gelegen in de onmid-

⁵⁸ F.-L. GANSHOF, *op. cit.*, 131-132.

⁵⁹ E. EWIG, Le culte de Saint-Martin à l'époque franque, *Revue d'histoire de l'église de France* 47, 1961, 15-18.

⁶⁰ G. BERINGS, *Een onderzoek van de patrocinia van de parochiekerken in het Scheldebekken vanaf het vroegste christendom tot 1559*, lic. diss. R.U.G., 1978-1979.

⁶¹ H. HINZ, Die Stellung der Curtes innerhalb des karolingischen Wehrbaues, *Germania* 45, 1967, 130-142.

dellijke omgeving van de kerk, is het niet duidelijk wat deze constructie juist te betekenen heeft. In de vulling van het *Grubenhause* deden we een bijzondere vondst nl. een gouden halfmaanvormige oorhanger, die we op basis van de versieringstechnieken als een Ottoons sieraad beschouwen, in Xd-XIa vervaardigd.

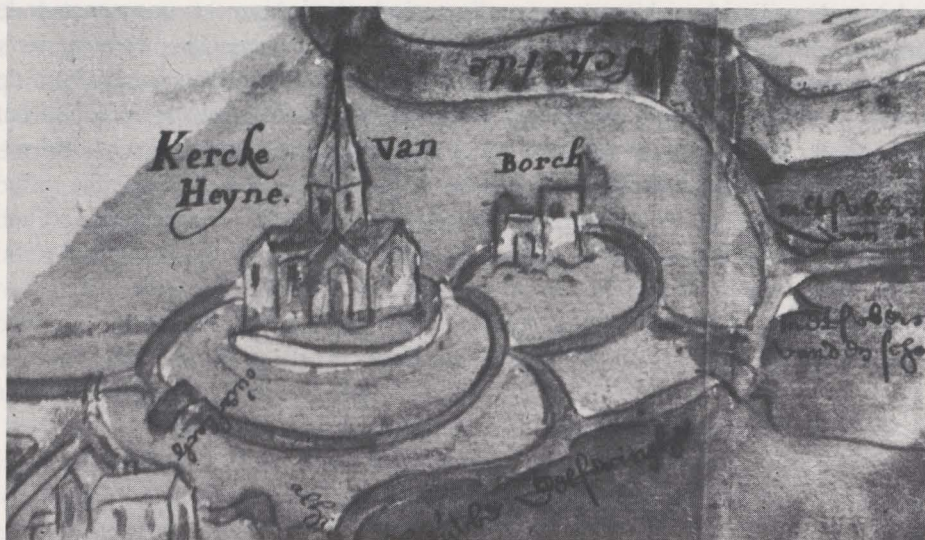

Fig. 21. Uittreksel uit de figuratieve kaart van XVIB. © K.I.K. Brussel.

Het oude domaniale goed werd, waarschijnlijk onder Ingelbert II, opgesplitst in de heerlijkheden Petegem, Oudenaarde en Eine. De ligging van de burcht van Eine is o.a. gekend door een figuratieve kaart uit XVIB. Ook hier duidt een achtvormige gracht de tweeledigheid van het burchtgeheel aan. Er is een profaan gedeelte „De Borch” en een sacrale zone met begraafplaats waarin centraal de Sint-Eligiuskerk staat. De typologische gelijkenis met het site te Petegem is opvallend en begrijpelijk als we weten dat het leden van dezelfde familie zijn, die de burcht beheerden.

Als *pairs* van Vlaanderen waren de heren van Petegem, Oudenaarde en Eine voor de grensverdediging van het graafschap verantwoordelijk. In verband hiermee rijst de vraag hoe de heren van Petegem hun verblijfplaats eigenlijk hebben versterkt? Militaire structuren sneden we niet aan. Dat na de dichtslibbing van de Karolingische gracht een nieuwe gracht gestoken werd, is zeer aannemelijk maar niet meer te bewijzen, want de XIIIde-eeuwse slotgracht verstoorde de buitenzone van het site. Enkel stelden we vast dat men in de XIIde eeuw en wellicht reeds vroeger, tegen de zuidrand van de woonsector en naar de Schelde toe, een grondophoging aanbracht. Deze opwerping werd in verschillende fasen uitgebreid; latere bouwwerken en nivelleringen wisten echter elk funderingsspoor uit.

Ook al ontbreken rechtstreekse archeologische aanduidingen, toch moet het site een militaire waarde vertegenwoordigd hebben vermits het in twee documenten van 1144 en 1145 als *castellum* vermeld wordt. Wat de versterking van Oudenaarde betreft, aanvaardt men dat die uit een donjon bestond: in een bron van 1064 is immers sprake van een „turris aldenardensis”⁶²). Naar analogie hiervan en omdat in de militaire architectuur van die periode de donjon een vooraanstaande plaats innam, is het mogelijk dat het site te Petegem eveneens met een *turris* versterkt was. De aangewezen plaats voor de oprichting van een donjon lijkt ons de opaarding te zijn: hierdoor verruimde men niet alleen het bouwterrein achter het residentieel complex, maar zorgde men er zelfs voor dat de toren een vooruitgeschoven stelling t.o.v. de Schelde innam.

⁶² J. DHONDT, Het ontstaan van Oudenaarde, *Hand. Geschied.- en Oudheidk. Kring Oudenaarde X*, 1952-'53, 58.

RESUME

Le *Vieux Château* à Petegem, sur la rive gauche de l'Escaut, est un site médiéval important. Aujourd'hui, des bâtiments du XVIIIe siècle (fig. 2) entourés de douves au tracé trapézoïdal marquent son emplacement. La première période d'occupation date selon toute vraisemblance du VIIIe siècle; il n'en reste plus qu'une maison en bois (pl. I, A; pl. III, A) conservée en partie et son annexe. Dans une seconde période, s'élève une *sala* (fig. 6, I; pl. I, B; pl. III, B) en matériaux durs et une *Grubenhaus* (fig. 4; pl. I, C; pl. III, C) contiguë. A l'est de ces bâtiments, un cimetière est aménagé autour d'une église en bois (pl. I, G; pl. V, G) dédiée à Saint-Martin. Un fossé en forme de huit (fig. 20; pl. I) y marque nettement la dualité des fonctions. Au IXe siècle s'ajoutent à la *sala* primitive à la fois une *camera* en calcaire de Tournai (fig. 6, II; fig. 8; pl. I, D; pl. IV, D) et une cuisine en bois (pl. I, E; pl. IV, E). Le mode de chauffage de la *camera* est assez particulier: un four voûté (fig. 6, 4; pl. IV, 3) alimenté depuis la cuisine chauffe toute la pièce au sol de plancher surélevé (fig. 6, 3; pl. IV, 2).

La ressemblance du site de Petegem et des *curtes* décrites dans les „*Brevium Exempla ad describendas res ecclesiasticas et fiscales*” est frappante. Là aussi la résidence principale, souvent érigée en pierre, est entourée de bâtiments construits en matériaux légers. Plusieurs *curtes* comptent deux parties et toutes sont encloses. L'analogie identifie Petegem à une *curtis* d'une *villa regia*. Et si les *curtes* des „*Brevium Exempla*” comme Anappes étaient à la fois résidence et centre d'exploitation agricole, la *curtis* de Petegem semble n'avoir qu'une fonction résidentielle, la ferme domaniale n'ayant pas été retrouvée sur le site.

Les *curtes* décrites dans les „*Brevium Exempla*” sont entourées d'une clôture, mais ne sont pas vraiment fortifiées. La résidence royale de Petegem, au contraire, est entourée de fossés dont le caractère militaire est évident. La position stratégique, aux frontières du royaume et sur l'Escaut, explique assez cette particularité. Suite au traité de Verdun (843), Petegem appartenait à la *Francia occidentalis*, à la limite de la *Francia media*. De plus, mi-chemin entre Gand et Tournai, importantes fortifications et agglomérations du haut moyen-âge, Petegem avait certainement un rôle important à jouer. En 864, Charles-le-Chauve proclame l'édit de Pîtres, ordonnant la construction de fortifications aux frontières pour contenir les Normands. Quelques mois plus tard il visite le domaine de Petegem, et, selon L. Milis, la présence du roi peut s'expliquer par le désir de vérifier la réalisation de son édit. Le fossé entourant le site tend à confirmer cette interprétation.

La villa de Petegem échappe ensuite au contrôle royal, mais l'événement n'a pas laissé de date précise. Les seigneurs de Petegem descendent d'Ingelbert membre de la noblesse du Xe siècle, et ils continueront la fonction résidentielle du site sans toutefois abandonner le volet domanial. A côté de la résidence, le

cimetière est maintenu autour d'une nouvelle église de pierre au chœur orienté et rétréci (fig. 15; pl. I, H; pl. VI), érigée après l'incendie du sanctuaire primitif. D'église domaniale l'édifice était devenue paroissial. Dès 1082, un chapitre de chanoines en assurait le ministère. La fonction d'une *Grubenhäus* (pl. I, I; pl. V, I) implantée au sud de l'église n'est pas claire. Son remblai a livré une boucle d'oreille en or, en forme de lunule. Sa réalisation technique permet de proposer une datation entre le dernier quart du Xe siècle et le premier quart du siècle suivant.

L'absence de structures défensives ne permet pas de définir avec exactitude le château des seigneurs de Petegem. Au XIIe siècle cependant, voire même plus tôt, le niveau du sol d'habitat est rehaussé parfois jusqu'à 2,50 m (pl. I, F; pl. II, 20-21), mais les perturbations postérieures ont effacé toute trace de construction. La valeur militaire du site est cependant claire. En 1144 et 1145, il est mentionné comme „castellum”. De plus, comme pairs de Flandre, les seigneurs de Petegem étaient tenus, avec d'ailleurs les seigneurs d'Oudenaarde et d'Eine, de défendre la frontière orientale du comté. Petegem devait, selon toute vraisemblance, posséder une *turris*, nom qualifiant, à l'époque, la fortification d'Oudenaarde. L'exhaussement du sol, en direction de l'Escaut, est un lieu apte à recevoir ce donjon.

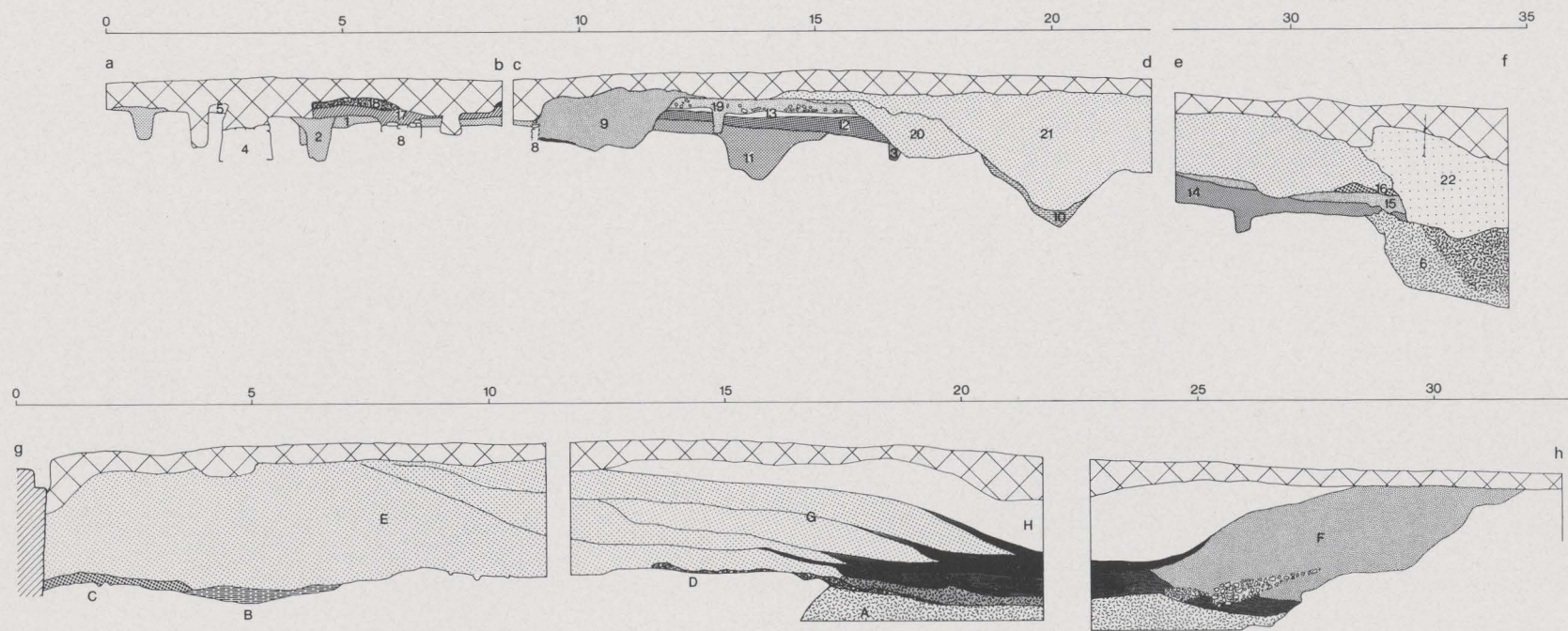
INHOUDSTAFEL

Inleiding	5
Het archeologisch onderzoek	8
Het woongebied	8
Eerste fase	8
Tweede fase	9
Derde fase	15
Vierde fase	24
De begrafeniszone	26
Kerk G	27
Kerk H	29
Grubenhuis I	31
De bijzettingen	36
De historische bronnen	38
Nabeschouwingen	41
Résumé	49

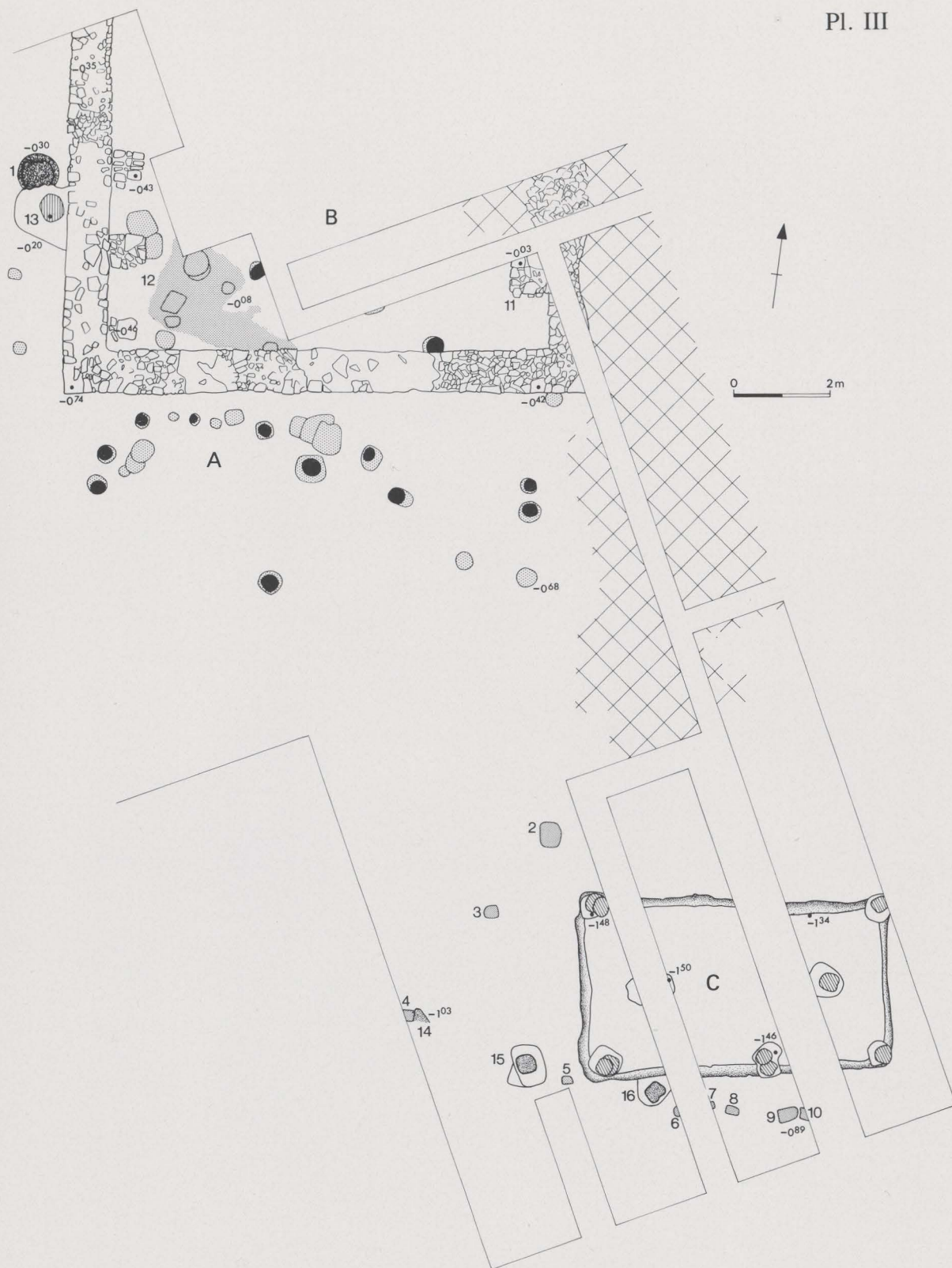
De historische bronnen
 1. De historische bronnen
 2. De historische bronnen
 3. De historische bronnen
 4. De historische bronnen
 5. De historische bronnen
 6. De historische bronnen
 7. De historische bronnen
 8. De historische bronnen
 9. De historische bronnen
 10. De historische bronnen
 11. De historische bronnen
 12. De historische bronnen
 13. De historische bronnen
 14. De historische bronnen
 15. De historische bronnen
 16. De historische bronnen
 17. De historische bronnen
 18. De historische bronnen
 19. De historische bronnen
 20. De historische bronnen
 21. De historische bronnen
 22. De historische bronnen
 23. De historische bronnen
 24. De historische bronnen
 25. De historische bronnen
 26. De historische bronnen
 27. De historische bronnen
 28. De historische bronnen
 29. De historische bronnen
 30. De historische bronnen
 31. De historische bronnen
 32. De historische bronnen
 33. De historische bronnen
 34. De historische bronnen
 35. De historische bronnen
 36. De historische bronnen
 37. De historische bronnen
 38. De historische bronnen
 39. De historische bronnen
 40. De historische bronnen
 41. De historische bronnen
 42. De historische bronnen
 43. De historische bronnen
 44. De historische bronnen
 45. De historische bronnen
 46. De historische bronnen
 47. De historische bronnen
 48. De historische bronnen
 49. De historische bronnen
 50. De historische bronnen
 51. De historische bronnen
 52. De historische bronnen
 53. De historische bronnen
 54. De historische bronnen
 55. De historische bronnen
 56. De historische bronnen
 57. De historische bronnen
 58. De historische bronnen
 59. De historische bronnen
 60. De historische bronnen
 61. De historische bronnen
 62. De historische bronnen
 63. De historische bronnen
 64. De historische bronnen
 65. De historische bronnen
 66. De historische bronnen
 67. De historische bronnen
 68. De historische bronnen
 69. De historische bronnen
 70. De historische bronnen
 71. De historische bronnen
 72. De historische bronnen
 73. De historische bronnen
 74. De historische bronnen
 75. De historische bronnen
 76. De historische bronnen
 77. De historische bronnen
 78. De historische bronnen
 79. De historische bronnen
 80. De historische bronnen
 81. De historische bronnen
 82. De historische bronnen
 83. De historische bronnen
 84. De historische bronnen
 85. De historische bronnen
 86. De historische bronnen
 87. De historische bronnen
 88. De historische bronnen
 89. De historische bronnen
 90. De historische bronnen
 91. De historische bronnen
 92. De historische bronnen
 93. De historische bronnen
 94. De historische bronnen
 95. De historische bronnen
 96. De historische bronnen
 97. De historische bronnen
 98. De historische bronnen
 99. De historische bronnen
 100. De historische bronnen

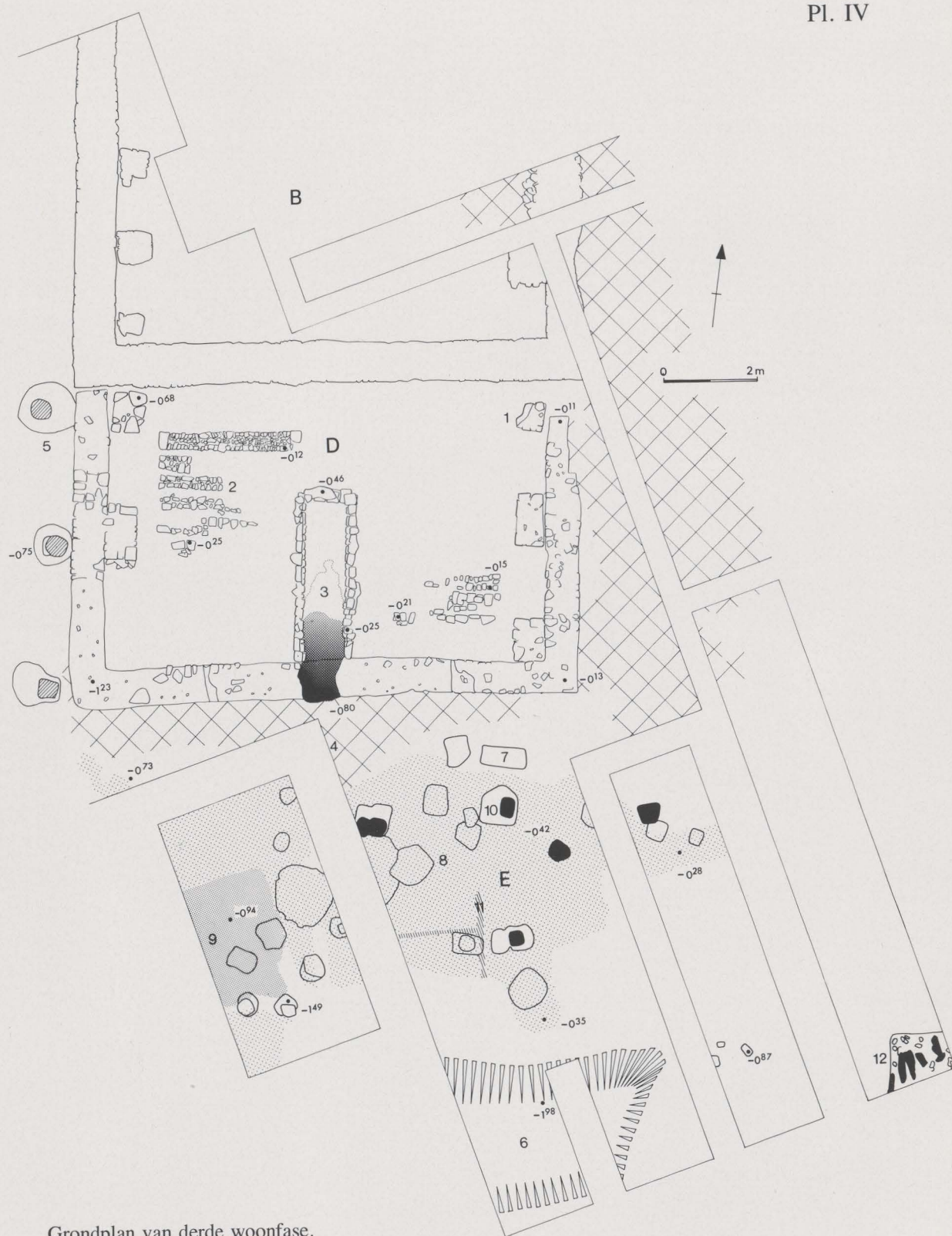
Algemeen opgravingsplan met aanduiding van de doorsneden.

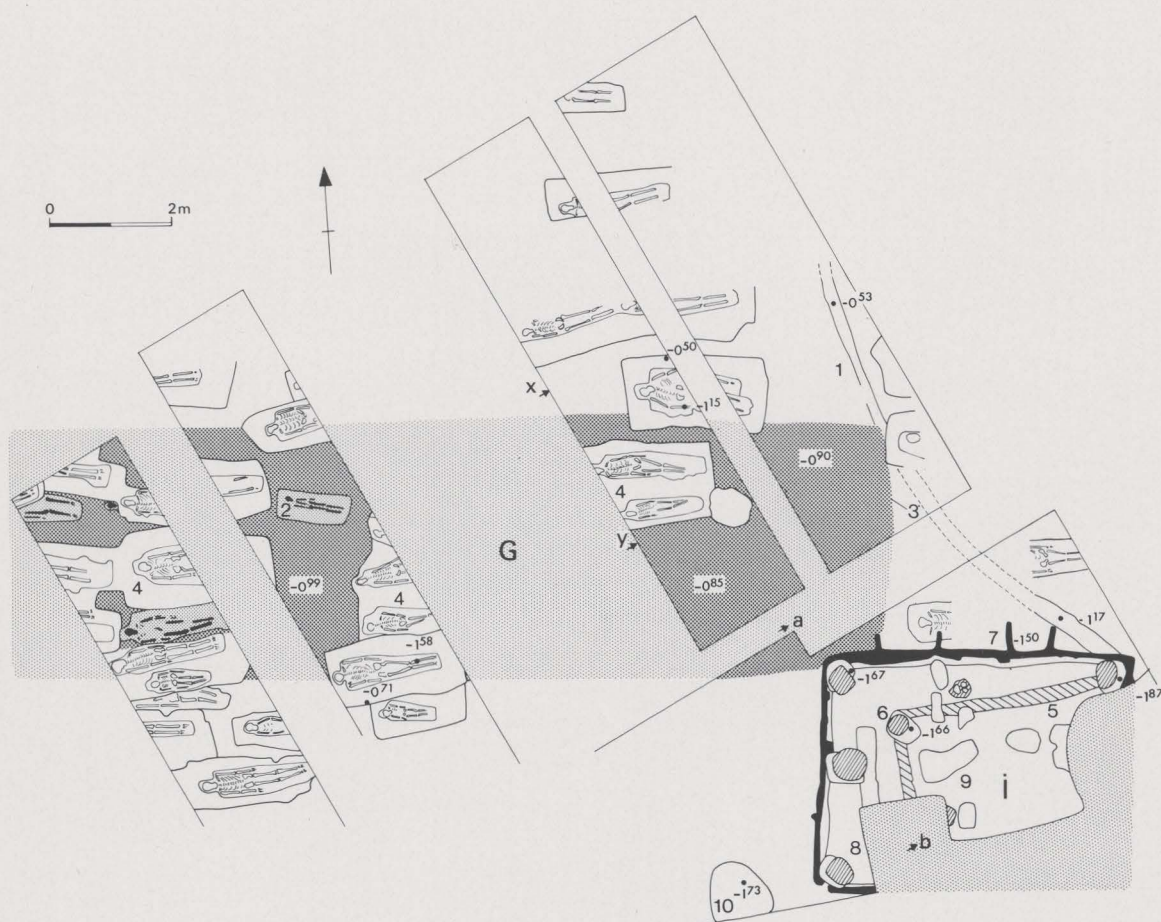
Doorsneden doorheen de woonsector van het site.

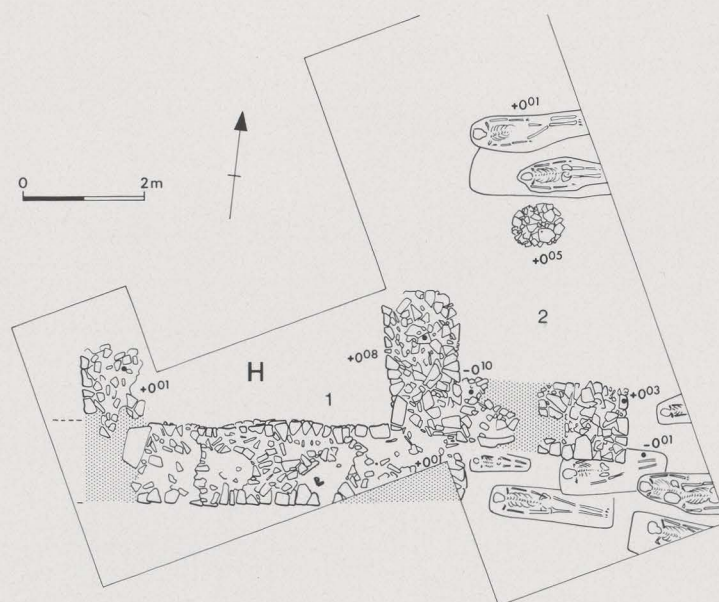
Grondplan van eerste en tweede woonfase.

Grondplan van derde woonfase.

Grondplan van de houten zaalkerk G en het *Grubenhaus* I opgericht op de begraafplaats.

Grondplan van kerk H.